

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ «ՄԱՍԻՍ», ԹԻԻ 24

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐ

ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԷ

PRINTED IN BULGARIA

1936

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ «ՄԱՍԻՍ»

ՕՐԱՌԻԿ

891.99

0-79

891.99
0-79

30 JUL 2010

NOV 2011

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ “ՄԱՍԻՍ” ԹԻԻ 24

ԵՐՈՒԱՆԴ ՕՏԵԱՆ

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐ

ԵՐԳԻԾԱԿԱՆ ՊԱՏՄՈՒԱԾՔ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԿԵԱՆՔԷ

PRINTED IN BULGARIA

1936

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ -ՄԱՍԻՍ,
ՍՈՖԻԱ

1705 1001 84

ԱԶԳԱՅԻՆ ԲԱՐԵՐԱՐ

Ա.

Մ. Գիւղի խաղաղիկ հայ բնակիչներուն համար մեծ դէպք մը համարուեցաւ, երբ Սահակ էֆ. Կաշուտէրեան, բժիշկներու խորհուրդով, Բերայէն հոն փոխադրուեցաւ ընտանիքով:

Սահակ էֆ. ծանօթ դէմք մըն էր Կ. Պոլսոյ հայերուն մէջ, Վաճառական, Թաղական և Դատաստանական Խորհուրդներու անդամ, յանձնաժողովներու կը մասնակցէր, մասնախումբերու խորհուրդ կու տար, ծանօթ անձնաւորութեանց յուզարկաւորական թափօրին կը հետեւէր, փոխան ծաղկեփունջի կամ Զատիկի այցելութեանց նուէրներ կ'ընէր Ազգային հիւանդանոցին, վերջապէս իր անունը ամիսը քանի մը անգամ կ'երեւար «ազգային լուրեր»ու մէջ:

Յիսուն տարեկանի մօտ, ալեխառն մօրուքով բարձրահասակ մը, կամ աւելի ճիշտը, անձնաւորութիւն մըն էր Սահակ էֆ.: Ամուսնացած էր ամէն պարտաճանաչ մարդու պէս և չորս զաւակ ունէր, ինչ որ կ'ապացուցանէր ամուսնական պարտականութեանց մասին իր տածած խորին պատկառանքը: Սահակ էֆ. անուշ լեզուի, խաղաղ համոզումներու տէր, ընթացիկ բարոյականով մարդ մըն էր, ո՛ր

տարիներէ ի վեր կը տառապէր աղիքի ու լեարդի հիւանդութենէ մը, զոր բժիշկները՝ յետ երկար ու բազմակերպ դարմանումներու, ո՛չ մահացու, բայց անբուժելի հոչակած էին և խորհուրդ տուած իրեն, որ Բերայէն մեկնի և վերջնականապէս հաստատուի Մ. գիւղը, որուն օդը կրնար յամրացնել հիւանդութեան ընթացքը և մեղմել սաստկութիւնը։

Գեղացիները օրերով խօսեցան այդ տեղափոխութեան վրայ, Պարծանքով դիտել տուին իրարու գեղին առողջարար օդը, յետոյ մտածեցին թէ Սահակ էֆ. ի պէս մէկու մը ներկայութիւնը նոր զարկ մը պիտի տար իրենց դպրոցին ու եկեղեցիին և թէ բախտ մըն էր, որ այդպիսի մը լեարդի հիւանդութեան մատնուած էր։

— Նախախնամութեան ժառը կայ այդ լեարդին մէջ, ըսած էր դպրոցին տնօրէնը, որ արդէն վարժարանի պիւտճէին վրայ կարեւոր յաւելում մը կ'երազէր, չնորհիւ նորեկ հարուստին։

Սահակ էֆ. առաջին օրէն յարգանքով մը պաշարուեցաւ ամէնուն կողմէ, եկեղեցին, ծովեղերեայ սրճարանները կամ փողոցը, ամէն մարդ կը մրցէր աւելի մեծարանք ու պատիւ ընծայելու իրեն, որ չափազանց կը զգածուէր իր անձին նկատմամբ արտայայտուած այս համակրական ցոյցերէն։

Գեղացիներուն այս ընթացքը սակայն, ինչպէս վերը զգացուցինք, անշահախնդիր չէր ներքնապէս։ Սահակ էֆ. հարստութեան տէր էր, ազգային գործերով կը հետաքրքրուէր և ազահ մէկու մը համբաւը չունէր, իրեն արտակարգ պատիւներ ընծայելով կ'ուզէին անձնասիրութիւնը գգուել և ի նպաստ իրենց թաղին նիւթապէս օգտուիլ իրմէ։ Գեղին ժամը նորոգութեան կարօտ էր, դպրոցի չէնքը խեղճ ու կրակ, գրեթէ քայքայուած վիճակի մէջ էր, գերեզմանատան պատերը փլած էին վերջի մեծ երկրաշարժէն ի վեր և Աղքատախնամին հասոյթները անբաւական կու գային օգնելու համար թաղին բոլոր կարօտեալներուն։ Սահակ էֆ. քսակի սանկ լայնաբերան ու առատաձեռն բացումով մը կրնար այդ ամէնքը կարգի դնել։

Սահակ էֆ. գեղը հաստատուելէն քիչ ժամանակ ետքը սկսաւ կռահել իր վրայ դրուած յոյսերը։ Գեղացիները առջի բերան բաւականացեր էին տարտամ, անորոշ ակնարկութիւններ ընելով օդին մէջ, ամէնուն ուղղուած խօսքեր նետելով փորձի համար արձակուած հրթիռներու պէս, բայց յետոյ, կամաց կամաց, այդ ակնարկութիւնները աւելի որոշ, աւելի չնչտակի ուղղութիւն մը առած էին։ Նոյնիսկ քանի մը անհամբերներ իրեն սա տեսակ խօսքեր կ'ուղղէին առաւել վականին մէջ՝ չուկայ գացած ատենին կամ կիրակի ցորեկները, պատարագէն ետքը, եկեղեցիին խորհրդաբանը։

— Սահակ էֆ., ժամերնիս ալ շնորհքով նորոգութեան մը պէտք ունի, դուք ա՛լ հիմա գեղացի կը համարուիք, մեզի միջոց մը ցոյց տուէ՛ք...

— Սահակ էֆէնտի իր պարտականութիւնը ճանչցող մարդ է, ամէն բան իր կարգին, եկեղեցիէն առաջ սա գերեզմանատան պատերը կան...

— Մեռելները ձգե՛նք և ողջներով զբաղինք, անանկ չէ՞, Սահակ էֆ... մէյ մը հարցուցած ունի՞նք թէ թաղին աղքատները ի՞նչ վիճակի մէջ մէջ են, ուսելու հաց ունի՞ն, աղքատախնամին անտուկը փարա կա՞յ...

— Հապա դպրոցը... Յոյներու վարժարանին քով ախոռի տեղ անգամ չէ, իրա՛ւ որ ամօթ է մեր գեղին համար ասանկ դպրոցի չէնք մը ունենալ։

Սահակ էֆ. հաճոյակատար ականջով մը, գլխու հաւանող շարժումներով ու աչքի քաջալերիչ քթթումներով կը լսէր այս խօսքերը։ Կը զգար թէ մերժողական, չոր, կըստով պատասխան մը վայկեանապէս պիտի ջախջախէր գեղը հաստատուած օրէն իր քիթն ի վեր երկնցուած յարգանքի ու պատիւներու խնկամանը։ Երբեմն նոյնիսկ հարկ կը համարէր յուսատու, տարտամ յայտարարութեամբ մը թաղեցիներուն սիրտը վառ պահելու։

— Այո՛, իրաւունք ունիք, խորհելու է, մտածելու է ատոնց վրայ... մարդս պէտք չէ որ թերանայ իր աղքատին պարտականութիւններուն... մնայուն, տեւական բան

մը ընելու է... խորհելու է, մտածելու է, գլուխ գլխի տալու է... ընելու է, բարեկամներ, ընելու է, բայց տեւական, մնայուն բան մը... ատ ամէնուն վրայ ես խորհած՝ մտածած եմ լրջօրէն... ատենը գալուն երկար բարակ կը խօսինք...

Ոմանց համար այդ խօսքերը մօտաւոր ապագայի մը մէջ կատարուելիք հսկայ բարեգործութեանց աւետարներ փողահարութիւնն էր։ Ուրիշներ, նուազ միամիտ, կ'ուզէին որ աւելի դրական, որոշ և շուտափոյթ արդիւնքի մը յանգէին Սահակ էֆ.ի վրայ դրուած յոյսերը և ասոր համար հանգիստ չէին ձգել զինքը։ Այս վերջիններուն ընթացքը անարկի, անքաղաքագիտական կը նկատէր ծերունի Օհան աղան, գեղին փորձառու և խորամանկ ազգայինճին, երկար տարիներէ ի վեր ժամու բանկալին և սրճարաններուն հեղինակաւոր պատգամը որ օր մը պէտք տեսաւ ազդու յորդորական մը ուղղել անհամբերներուն։

— Մարդուն վրայ մի՛ իյնաք, աղբա՛ր, պատգամեց Օհան աղան, ձգեցէ՛ք որ քիչ մը ժամանակ անցնի, սանկ աղէկ մը տեղաւորուի, շունչ առնէ, գեղին օդէն օգտուի... ասանկով պիտի խրաչցնէք զինքը, աչքը պիտի վախցնէք, աղբա՛ր... Սահակ էֆ. պարտաճանաչ պապա մարդ է, ես անոր տղայութիւնը գիտեմ, անոր հայրն ալ պապա մարդ էր... անոնց ամբողջ գերդաստանը կը ճանչնամ նէ... ամէնքն ալ պապա մարդիկ են անոնք։ Բայց վրանին իյնալու չի դար, ձգեցէք իր հալին, նայինք ի՛նչ պիտի ընէ... մենք քանաք միայն սիրտը չկտրելու, իրեն նկատմամբ պակասութեան մէջ չգտնուելու, զինքը տաք պահելու եկեղեցիին ու դպրոցին վրայ...

Եփուն մարդու փորձառու խօսքեր էին ասոնք, որոնք լսուեցան հաւանութեան մրմունջներով, մանաւանդ որ գեղին խոհեմ մեծամասնութիւնը բացարձակապէս համամիտ էր Օհան աղայի յայտնած գաղափարներուն։ Որոշուեցաւ ամէն առթիւ ակնարկութիւններով չձանձբացնել Սահակ էֆէնտին և միւս կողմէն կրկնապատկել իրեն ընծայուած փաղաքշանքները։

— Առիթ մը մտածել գտնելու է փայլուն ցոյց մը ընելու համար իրեն, ըսած էր Օհան աղա խորհրդաւոր շեշտով մը՝ կրկնուած շրթունքներու վարպետորդի ծամածռութեամբ մը։

Առիթը ներկայացաւ ինքնին։

Պատրիարքարանէն հասած պաշտօնական թուղթ մը տեղեկացուց Մ. գիւղի Թաղ. Խորհուրդին, որ իր պաշտօնավարութեան շրջանը լրացած էր և թէ հարկ էր նոր Թաղ. Խորհուրդի մը ընտրութեան ձեռնարկել ընդհուպ։

Երբ իրողութիւնը իմացուեցաւ, առանց նախնական խորհրդակցութեանց, առանց կարծիքի փոխանակութեան, բնազդական մղումով մը, ամէն մարդ գոչեց։

— Սահակ էֆէնտին թաղական ընտրենք։

— Ասկէ աւելի գեղեցիկ առիթ անկարելի էր որ գտնէինք, ըսաւ Օհան աղան, մէյ մը որ թաղական ընտրենք զինքը միաձայն հաւանութեամբ, ու բազմեցնենք ատենապետի աթոռին վրայ, ալ ան ատեն տեսէք Սահակ էֆէնտին։

Բայց եթէ գեղին մէջ ամէն մարդ համաձայն էր Սահակ էֆէնտի մասին, նոյն համաձայնութիւնը չկար մնացեալ ընտրելիներուն համար։

Մ. Գիւղի մէջ քուէարկուներու ամբողջ թիւը 56 էր, որոնք եօթը տարբեր և հակառակորդ կուսակցութեանց բաժնուած էին, Սահմանադրութեան հաստատումէն ի վեր, ինչպէս ամէն անգամ, ամէն կուսակցութիւն եռանդով գործի սկսաւ։ Քնացած ատելութիւնները, վիրաւորուած արժանապատուութիւնները, առկախ մնացած անձնասիրական հաշիւները, միացող պզտիկ հոգերը արթնցան, արծարծեցան, մէջտեղ ելան։ Այսուհանդերձ ամէնուն ալ ցանկին գլուխը Սահակ էֆէնտի անունը կը ճառագայթէր։ Սահակ էֆէնտի երբ իմացաւ իր անունին շուրջը դարձածները, անմիջապէս մարդ զրկեց և տուն հրաւիրեց եօթը կուսակցութեանց պարագլուխները։

— Անունա ջնջեցէք ձեր ցանկին մէջէն, ըսաւ ամէնուն ալ վճռական շեշտով մը։

Ամէնքը ափ ի բերան փացին և իրարու երես նայեցան:

— Բայց ներեցէք, կմկմաց Օհան աղան, արդեօք կը հաճի՞ք բացատրել թէ ինչո՞ւ կը մերժէք խորին յարգանքի այս անկեղծ արտայայտութիւնը, որ մեր գեղը կը փափաքի ընել ձեր աղնուութեան:

— Կը մերժեմ, որովհետեւ կը տեսնեմ կոր որ իմ աշունս գէնք մը կ'ընէք կոր ձեր զանազան կուսակցութեանց ձեռքը, բացատրեց Սահակ էֆ. գրգռուած ձայնով մը:

Պահ մը լռեց: Ո՛չ չք կը համարձակէր լռութիւնը խղճելու պատասխանատուութեան ենթարկուելու: Ամէնքն ալ յանցաւորներու պէս գլուխնին կախ նստած էին: Օհան աղան իսկ այս անակնկալ յանկարծական պոթկումէն չըլմորած էր:

Սահակ էֆ. ոտքի ելաւ, քանի մը անդամ սննեակին մէջ վեր վար պտտեց, յետոյ մէկէն կենալով սննեակին մէջ տեղ:

— Լա՛ւ, կ'ընդունիմ, ըսաւ, բայց մէկ պայմանով...

— Ըսէ՛ք ձեր պայմանը, գոչեցին պարագլուխները, յոյսի նշոյլով մը լուսապսակուած:

— Պէտք է որ, շարունակեց Սահակ էֆէնտի, բառերը հատիկ հատիկ արտասանելով, պէտք է որ Թաղական Խորհուրդին մէջ ինծի ընկերակցելիք անձերը ես որոշեմ, կամ սանկ ըսեմ, պէտք է որ ես պատրաստեմ ընտրելիներուն ցանկը և եթէ այդ ցանկը ամէնքդ ալ ընդունիք, այն տեսն ես ալ կ'ընդունիմ Թաղականի պաշտօնը, եթէ ոչ անկարելի է... բացարձակապէս անկարելի, ահա՛ իմ վերջնական, անդառնալի որոշումս: Դացէ՛ք, խորհրդակցեցէք իրարու հետ և եթէ այս ըսածներս գործերնուդ կու գան, եկէք իմաց տուէք ինծի:

Հիւրերը մեկնեցան երկու օրէն պատասխան բերելու խոստումով:

Սահակ էֆէնտիի դրած դրակոնեան պայմանը բռն լիճաբանութեանց տեղի տուաւ, սակայն ի վերջոյ Օհան ա-

ղայի իմաստուն, խոհական և շրջահայեաց խորհուրդները յաղթանակեցին:

— Յանուն ազգային մանկուոյն և Ս. Եկեղեցւոյ պայծառութեան՝ զոհեց մեր անձնական հակառակութիւնները, ըսած էր յուզուած ձայնով, և միանանք Սահակ էֆէնտիի դրօշակին տակ: Յոյց տանք անգամ մը ևս, թէ Քաջն Վարդանի, Սահակի և Մեսրոպի զաւակներն ենք և պատրաստ ենք ամէն զոհողութիւն յանձն առնել, երբ ազգին շահը և հայ երիտասարդութեան ապագան կը պահանջէ:

Եօթը կուսակցականները, որոնցմէ մին էր Օհան աղան, ներկայացան Սահակ էֆէնտիի և ըսին թէ՛ իր առաջարկը ընդունուած էր և թէ՛ իր պատրաստելիք ընտրելիներու ցանկին վրայ պիտի համաձայնէին ամէնքն ալ:

Այս պայմանը հարկեցնելով, Սահակ էֆ. վսեմ խորհուրդ մը յղացած էր. այն էր՝ իր մականին տակ բոլոր կուսակցութիւնները իրարու հետ հաշտեցնել, ամէն մէկ կուսակցութեան գլխաւորները իր ցանկին մէջ անցընելով, բայց երբ ցանկը պատրաստելու առնել եկաւ, այն ժամանակ տեսաւ որ անյաղթելի դժուարութեան մը առջև կը գտնուէր: Թաղական Խորհուրդին համար եօթը անդամ հարկ էր, այսինքն իրմէ զատ պէտք էր միայն վեց հոգի, իսկ կուսակցութիւնները, ինչպէս ըսինք, եօթը հատ էին Մ. Գիւղի մէջ:

Սահակ էֆ. օրերով հնարք մը մտածեց այս կնճիռը լուծելու համար և ի վերջոյ, ճարահատեալ, որոշեց զոհել կուսակցութիւններէն մին: Քուէարկութեան նախորդ կիրակին ներկայացուց իր ցանկը, վեց կուսակցութիւններն ալ միահամուռ իանդամութեամբ ընդունեցին զայն, գովելով ու փառաբանելով Սահակ էֆ. ի փափկանկատութիւնը: Այդ միանուագ գովաբանութեան մէջ, զոհուած խմբակն էր որ լոկ իր խապոտ ու աններդաշնակ ձայնը բարձրացուց: Սահակ էֆ. վարպետութիւնն ունեցած էր ամէնէն տկար ու աննշան համարուած կուսակցութիւնը զոհելու. այս կուսակցութիւնը կը բաղկանար միմիայն չորս կուսակիցներէ:

Պ. Նշան՝ գեղին դպրոցէն պաշտօնանկ եղած ուսուցիչ

մը, Արթին աղա՝ թաղական խորհուրդի նախկին գանձապետ մը, գինեպան հաճի Ագրիպաս և ծերունի ձկնավաճառ մը, խամջի Համբիկ, կը ներկայացնէին այդ խմբակը, որուն պետն էր Արթին աղա, և հոգին Պ. Նշան: Հազիւ թէ Սահակ էֆ. ի ցանկին պատրաստութիւնը իմացուեցաւ գիւղին մէջ, չորսն ալ հաւաքուեցան Ագրիպասի գինետունը և հարիւրնոց քանի մը օղիի շիշերու մէջտեղ որոշեցին կատարել պայքար մը ուղղել Սահակեան ցանկին դէմ:

Շաբաթ մը ամբողջ, մինչև քուէարկութեան վայրկեանը, անյուր գործունէութեամբ գիււային իրարանցում մը ցոյց տուին չորսերնին ալ, գինեպանը իր թէգլեհանին գլուխը, ձկնավաճառը փողոցներուն մէջ, նախկին գանձապետը տունները և վարժապետը սրճարաններն, զբօսավայրերը իրենց պոռչաւ քներով լեցուցին:

Իրիկունները կը ժողվուէին հաճի Ագրիպասի գինետունը, ուր այս ընտրական պայքարին առթիւ արտասովոր ոգեւորութիւն մը կը տիրէր: Հոն, գինեպանին ու խամջի Համբիկին յաճախ անտիպ ու միշտ նկարչագեղ հայհոյանքներուն մէջ, որոնք չեղտակի կ'ուղղուէին Սահակեան խմբակին հասցէին, կը լսուէր Պ. Նշանի ճաթած ձայնը, որ Սահմանադրութիւն մը բռնած ձեռքը, կը ջանար զեղծումներ մատնանիչ ընել ընտրական գործողութեանց մէջ և «օրէնքի բռնաբարութիւններ, ակնյայտի զեղծարարութիւն, ժողովրդական շահերու ոտնակոխում, բացարձակ անիրաւութիւն, ամիրայական չրջանի վերադարձ, միջնադարեան ոգի, սրբազան պարտականութիւն» և այլնի պէս բառեր կ'որոտար ապուշ կրթած ականջներու:

Պ. Նշան իր խմբին «Ժողովրդական Կուսակցութիւն» անունը տուած էր, մինչդեռ հակառակորդ կողմը կը կոչէր «Մենք աղաներու յետադիմական խմբակ»: Ինքն ալ իր ընտրելիներու ցանկը ունէր, որուն գլուխը կ'երեւար Արթին աղան, յետոյ ինքն, հաճի Ագրիպաս, խամջի Համբիկ, Օհան աղա, Մարգար աղա և Պ. Հարմա Արայեան: Օհան աղան կը ճանչնանք արդէն, Մարգար աղան ոսկերիչ մըն էր, իսկ Հարմա օրաթերթի օգնական խմբագիր մը, որ ա-

մառնեք այդ գիւղը իր ազգականներէն մէկուն տունը կ'անցնէր: Ուսուցիչը այդ անուններուն, զոր գուցէ հարիւր անգամ կը կարգար գեղին բոլոր հայ բնակիչներուն, բացատրողական լրացուցիչ նախադասութիւններ աւելցուցած էր, այսպէս.

Արթին աղա, նախկին Թաղ. Խորհուրդի բազմադիւն գանձապետ և փորձառու համարակալ:

Պ. Նշան, Ուսումն. Խորհուրդէն վկայեալ աշխարհագրութեան և պատմութեան մասնագէտ ուսուցիչ, անիրաւաբար պաշտօնանկ եղած կարգ մը անխոստովանելի մեքենայութեանց շնորհիւ:

Հաճի Ագրիպաս, ծանօթ կապելապան և վաճառական ոգելից ըմպելեաց:

Սամջի Համբիկ, արհեստաւոր դասու ժողովրդական ներկայացուցիչ և ձկնեղինաց հայթաթիչ:

Օհան աղա, փորձառու ազգային գործիչ, գեղին երիցագոյն նախկին թաղականներէն մին:

Մարգար աղա, ճարտար և պատուաւոր արհեստագէտ ոսկերչաց դասուն:

Հարմա Արայեան, մեծանուն գրագէտ և հանրածանօթ խմբագիր:

Իրաւ է որ խմբագիրը, իբրեւ առժամեայ հիւր մը, ոչ ընտրող էր ո՛չ ընտրելի, իրաւ է որ Մարգար աղա և Օհան աղա Սահակ էֆէնտի կուսակցութեան կը պատկանէին, սակայն Պ. Նշան իր ցանկը լեցնելու համար ստիպուած էր այդ միջոցին դիմել Սահմանադրութեան օրէնքներէն իրենց մասին ցոյց տրուած այս համակրական արտայայտութեան դէմ, միայն երբ Պ. Նշան ցանկը կարդացած էր հաճի Ագրիպասի, գինեպանը՝ տեսակ մը արժանապատուութեան վիրաւորանք զգալով՝ անբացատրելի վէտութեամբ մը ըսած էր ուսուցչին.

— Միւսիւ, մեր անունին քովէն սա գրաբարձաբաները վերցուր. «մէխանէճի հաճի Ագրիպաս», «պալըխճի Համբիկ» գրէ մինակ, ամէն մարդ գիտէ մեզի, լաղապնուս քօլալը չապիկ մի՛ հագցնեք:

Տեսնելու և լսելու էր Պ. Նշանը, երբ գինետան կամ սրճարանի մը մէջ հլու ունկնդիրներէ շրջապատուած. համալուր ցանկը ձեռքին մէջ՝ կը պաշտպանէր, իր բառերով, ժողովրդեան շահերը, Ամէն հարցապնդումի, ամէն ընդդիմախօսութեան պատասխան մը ունէր, իր ցանկը կը ջատագովէր անօրինակ եռանդով, խորին համոզումով մը բոլոր քննադատութեանց դէմ որ կ'ըլլային, նոյնիսկ քննադատութեանց դէմ, որոնք չէին ըլլար և որ սակայն կը գոչակէր թէ անոնց մտքէն կ'անցնէին:

— Այո՛, կը գոռար, ինչո՞ւ ինծի պէս ուսուցիչ մը թաղական չըլլայ, միթէ մենք նուա՞զ կարող մարդիկ ենք, քան կարգ մը սոգէտ մենծ աղաները: Տեսէ՛ք Ֆրանսան, տեսէ՛ք Անգղիան, տեսէ՛ք Գերմանիան, ուսուցիչներ կան, որոնք նախարարապետ եղած են: Անգամ մը որ թաղական ըլլամ, կը տեսնէք թէ ի՞նչ վիճակի պիտի բարձրացնեմ զպրոցը:

Ու կը նետուէր մանկավարժական բացատրութիւններու մէջ, խառնիխառն կը յիշէր Բէտտալոնի, դերմանական մեթոդը, գուրցերիական մանկավարժութիւնը, Ժան Ժազ Ռուսօն, անգղիական դրութիւնը, Ֆրէօպէլը:

— Տղուն հոգին կրթելու է, ինքնաճանաչութիւնը զարգացնելու է, գիտակից մարդիկ պէտք է պատրաստել: Տեսէ՛ք Եւրոպան, տեսէ՛ք Ամերիկան...

Եւ առանց ժամանակ ձգելու խեղճ մարդոց, որ տեսնեն Եւրոպան, տեսնեն Ամերիկան, օձիքներէն բռնածին պէս կ'առնէր կը նետէր Զինաստան:

— Զինաստանի մէջ գիտէ՞ք աղաքը ինչպէս կը կրթեն:

Հաճի Ագրիպասի ու Համբիկի քանտիտայութիւնն ալ պաշտպանելու համար ստիպուած էր շատ լեզու թափել, որովհետեւ ծաղրական դիտողութիւններ կ'ըլլային յաճախ գինեպանին եւ ձկնավաճառին ընտրելութեան մասին: Պ. Նշան իր ամբողջ պատմական ու աշխարհագրական հմտութիւնը օգնութեան կը կոչէր, մեծ մեծ խօսքեր կը նետէր օդին մէջ:

— Ֆրանսական յեղափոխութիւնը կարգացէ՛ք. ամէն

մարդ հաւասար է, ժողովուրդը պէտք է իր ճակատագրին տէրը ըլլայ, ա՛յ անցած են բռնակալութեան և խաւարի դարերը, արեւը ամէնուն համար կը փայլի:

Ու ահա այլանդակ, անկապակից տողանցութեամբ մը, խեղկատակի մը ձեռք ինկած մոգական լապտերի մը մէջէն, իրար հիմնակելով, իրարու վրայ գլտորելով, կ'անցնէին Լուդովիկոս տասնըվեցերորդ, Մարա, Ռուպէփիէռ, հաւատաքննութեան խարոյկները, Կալիլէոս, Ենիշէրիները, Ամիրանները, Գերագոյն ժողով, Ներսէս Պատրիարք, Կամպէթթա, Պիզմարք, ու քաղաքներ, պարանոցներ, նեղուցներ, Բամշաթքա, Բարեյուսոյ Գլուխ, Բանարեան կղզիք, Մեծ և Փոքր Պէլթ, Պոնիֆաչիօ, Ալպեան լեռներ ու Վասայ լիճը...

Եւ սակայն պէտք էր խօսիլ ժամերով, ու կը սպառէր այդ ամէնքը: Պ. Նշան նորանոր օրինակներ, փաստեր, ապացոյցներ ստեղծելու պէտք կը գգար, կը մխրճուէր աւելի հեռունները: Կեսօրի բռնաւորութիւնը կը զատապարտէր, Բրուտոսի քաջութիւնը կը փառաբանէր, Միլթիատէսը կը ցուցնէր Մարաթոնի մէջ, Լէոնիտասը Թերմոփիլի կիճը, յետոյ կ'անցնէր նորէն Հռոմ:

— Յուգուրթա, տեսա՞ք մի մարդը, ազնուականութիւնը ջախջախեց. ժողովուրդին շահերը պաշտպանեց:

Շատեր ա՛յ ձանձրացած այդ գիտախոհ ու հերարձակ պերճախօսութիւններէն, գործը կարճ կապելու համար, հաւանութեան նշաններ, համոզուելու ձեւեր ըրած էին և խոստացած իրենց քուէն Պ. Նշանի ցանկին տալու: Ուսուցիչը իր ցանկը ընդօրինակած ու բաժնած էր քուէները՝ հարիւր թուղթի կտորներու վրայ, առանց ուշադրութիւն դարձնելու՝ թէ արդէն ամբողջ ընտրողներու թիւը 56 հատ էր միայն:

Քուէարկութենէն երեք օր առաջ, Պ. Նշան գնաց գլխաւ օգնական խմբագիրը, Հարմա Արայեան, խնդրեց, աղաչեց որ թերթին մէջ բան մը գրէ, իրենց գեղի ընտրական պայքարին մասին: Խմբագիրը ընդդիմացաւ և կոկոզավիզ ամբարտաւանութեամբ ըսաւ.

— Մեր թերթը ատանկ ոչինչ խնդիրներով չի ղրաղիր։ Բայց ուսուցչին պնդումներուն վրայ, հաւանեցաւ յիշատակութիւն մը ընել, եթէ քանի մը մէճիտ ցնծային իրեն։ Պ. Նշան վաղեց հաճի Ագրիպասին, ձկնալաճառին, ու Արթին աղային և երեք մէճիտ հաւաքելով՝ յանձնեց Հարմայի Հետեւեալ օրը՝ ուրբաթ, թերթը եկաւ։ Ագգային լուրերու մէկ անկիւնը ութը փունթօ տառերով քանի մը տող բան կար սա ձեւով. «Մ. գիւղի մէջ յառաջիկայ կիրակի տեղի պիտի ունենայ նոր թաղ. Խորհրդի ընտրութիւնը, Գիւղին զարգացեալ և յառաջադէմ երիտասարդութիւնը, նախաձեռնութեամբ Պ. Նշան Մակարեանի, մեծ գործունէութիւն մը ցոյց կու տայ այս առթիւ, արդիւնաւոր և գործունեայ թաղ. Խորհուրդ մը ընտրելու համար»։

Ուսուցչիչ ցնծութենէն ինքնիրմէ ելած, թերթը առաւ և սկսաւ սրճարանէ սրճարան վաղել։

— Կարդացէ՛ք, տեսէ՛ք ի՞նչ են գրեր մեզի համար, աֆէրիմ պէ՛...։

Եւ բարձր, որոտաձայն կը կարդար ամէնուն, դէմքին վրայ յաղթական ճառագայթումով մը։

— Կեցցէ՛, կը գոչէր, տեսա՞ք մի պատուական, անկողնակալ ճշմարտախօս թերթը, բուն ժողովրդական թերթը, ասանկ թերթ Եւրոպայի մէջ ալ քիչ կը գտնուի։

Ու կը յորդորէր ներկաները որ բաժանորդ գրուին թերթին։

— Բաջալերելու է ասանկ ժողովրդի շահերուն պաշտպան թերթերը։

Սակայն խեղճին ուրախութիւնը հազիւ 24 ժամ տեւեց։ Շաբաթ իրիկուն նոյն թերթը «հերքում» մը գրած էր ոսկիի մը փոխարէն, կամ ըստ պոլսական լրագիրներու թճին, «յանուն անկողնակալութեան»։ Այդ հերքումը, որ «Իրազեկ թաղեցի մը» ստորագրութիւնը կը կրէր, հետեւեալ կերպով խմբագրուած էր.

«Զարմանօք կարդացինք ձեր պատուական թերթին երէկուան թիւին մէջ՝ մեր գեղի թաղականական ընտրութեան մասին խեղաթիւրեալ լուր մը, Իբրեւ զարգացեալ և

յառաջադէմ երիտասարդութեան առաջնորդ ձեր յիշած պարոնը պարզապէս ապիկար վարժապետ մըն է, որ դպրոցէն ճամբուած է իր անկարողութեան և անպատշաճ վարուցը համար։ Այդ ողորմելին, գլուխը մէկ քանի իրեն պէս փողոցային սրիկաներ ժողված, կը փորձէ թաղական խորհրդի ընտրութեան առթիւ վրէժ լուծել պատուարժան թաղեցիներէն, դպրոցական պայքար մը մղելով գեղիս մեծամասնութեան ընտրելիներուն դէմ։ Ահաւասիկ ճշմարտութիւնը իր բովանդակ մերկութեամբ, կը յուսանք որ կը հաճիք յանուն արդարութեան, սոյն երկտողս հրատարակել ձեր ազգօգուտ թերթին մէջ»։

Երբ խեղճ ուսուցիչը այս տողերը կարդաց, պահ մը սահմակած մնաց. բարեբախտաբար առանձին էր և ոչ ոք տեսաւ իր խղճալի վիճակը։ Երբեք հոգեկան այս աստիճան դժնդակ ցնցում մը չէր կրած կեանքին մէջ. լրագրի մէջ հրապարակաւ խայտառակուիլ, ամէնուն բերնին ծամոց ըլլալ. ի՞նչ պիտի ըսեն հիմա գեղին մէջ, երբ ամէն մարդ կարդար այդ հերքումին թունաւոր տողերը։ Խելայեղ, անիծեալ թերթը ձեռքին մէջ ամուր մը սղմած, տուն՝ իր սենեակը ապաստանեցաւ ոճրագործի մը պէս, որուն ետեւէն ոտիկաններ ինկած են։ Պահ մը մտադրեց անմիջապէս չոգենաւ նստիլ ու հեռանալ գեղէն, սակայն յետոյ խորհեցաւ թէ հետեւեալ առտուն իսկ քուէարկութիւնը պիտի կատարուէր, թէ շատեր խոստացած էին իր ցանկին քուէ տալու և թէ ապահով կրնար ըլլալ նպաստաւոր արդիւնքի մը մասին, պէտք էր կենալ, պէտք էր ճակատաբաց երթալ վաղուան քուէարկութեան և անգամ մը որ իր ցանկը յաղթանակէր, այն առեւն ինք գիտէր ընելիքը։ Ու նստաւ գրասեղանին առջև, հերքումին պատասխան մը գրելու համար։ Մինչև առտուան մօտ գրեց, աւրեց, ընդարձակեց, քսանը ութը թերթ լեցնելով։ Ամբողջ իր կենսագրութիւնը ըրաւ, պատմեց մանրամասնօրէն, իր՝ իբր դաստառ դպրոց մտնելուն պարագաները, մէկիկ մէկիկ թուեց երկամեայ պաշտօնավարութեանը միջոցին տնցած ամենափոքր ու աննշան միջադէպերը, հսկայական համեմատութիւններ

տալով անոնց. իր դպրոցէն ճամբուիլը պատմեց եղերական հովուերգութեամբ մը և վերջապէս գոհ իր գրածէն, ոգեսպառ ինկաւ անկողինին վրայ՝ քիչ մը քնանալու համար:

Հետեւեալ առտուն, կիրակի, գեղին բոլոր հայերը հաւաքուած էին եկեղեցի, ուր տեղի պիտի ունենար քուէարկութիւնը՝ ժամերգութեան աւարտումէն ետք: Ամէնքն ալ տօնգգեստեալ, լուրջ, հանդիսական, հինաւուրց Արիսպազոսի մը անդամներուն պէս, որոնք մեծ գործ մը տեսնելու վրայ են, իրար կը բարեւէին, խուզարկու, հարցաքննիչ նայուածքներ ուղղելով մէկմէկու: Հոն էր նաեւ Պ. Նշան, ակնոցը քթին, խրոխտ ու արհամարհական, որ կ'երթար կու գար ճակատամարտի մը պատրաստուող զօրապետի տենդած շարժումներով: Չկնաւաճառ խամշի Համբիկ խոշոր բանթալոն մը հագած, պէխերը սպառնական ու մարտահրաւէր: Լայն ու տառանգտ քալուածքով մը կը չափէր ժամուն բակը:

Ատեն ատեն ծաղրածու ձայն մը կը հնչէր դասատուին ականջին:

— Բարեւ, Պ. Նշան, կարդացի՞ր, աս ինչե՛ր են գրեր քեզի համար...

Ու Պ. Նշան, ակնոցը քթին վրայ տեղաւորելով, դո՞ղացող ձայնով մը, որ ի գուր կը ջնար հանդարտ ցուցնել.

— Այո՛, հոգեվարքի վերջին հռչակները. կը կարդաք պատասխանս. հանրային գործիչները ամէն ժամանակ կը հալածուին:

Բայց խօսակիցը արդէն հիացումէն անյայտ եղած էր: Վերջապէս հասաւ քուէարկութեան ժամը: Աւագերէցը՝ նախագահ Ընտրողական Ժողովին, խորհրդարանին մէջ բաղմեցաւ խոշոր զրասեղանի մը քով, որուն վրայ գրուած էր քառակուսի տուփը:

Սեղանին քով շարուած էին Սահակ էֆ., Օհան աղա և գեղին միւս մեծաւորները,

Աւագերէցը ծոցեալ դէպի Սահակ էֆէնտին.

— Սկսի՞նք քուէները ժողովել:

— Այո՛, պատասխանեց Սահակ էֆ. գլխի վայրահակ շարժումով մը:

Բայց ահա սպառնական ձայն մը լսուեցաւ դրան մօտէն.

— Մեր կողմէն ալ պէտք է մարդ նստի սեղանին գըլուխը:

Հաճի Ագրիպասն էր: Առտուընէ ի վեր գրգռուած տըրամադրութեամբ արթնցած, առիթ մը կը փնտռէր կոիւյարուցանելու: Չկնաւաճառը որ իր քովն էր, աւելցուց.

— Հապա՛, մենէ մարդ պէտք է հող, մենք ալ աղղ ենք պէ...

Եւ խամշի Կամիկ իր ջղուտ ձեռքովը բռնեց առջին կեցող քուէարկու մը և մէկ կողմ հրեց:

Գինեպանն ու ձկնաւաճառը մերժողական խօսքի մը, ընդդիմադրութեան մը կը սպասէին, բաղուկի տրամաբանութեամբ վէճ մը ստեղծելու համար, բայց Սահակ էֆ. մէկէն ոտքի ելաւ եւ, — Իրաւունք ունի՞ք, ըսաւ, առաջ անցէ՛ք, հրամմեցէ՛ք, հրամմեցէ՛ք դուք ալ, ի՞նչ ըսել է, ամէն մարդ հաւասար է, մեր մէջ եկէ՛ք իմ տեղս նստեցէ՛ք: Յետոյ ներկաներուն դառնալով՝

— Կը խնդրեմ տեղ բացէ՛ք աղաներուն որ առաջ անցնին:

Ամէն մարդ մէկ կողմ քաշուեցաւ և ահա լայն պարապուծիւն մը երեւցաւ սեղանին շուրջը, ինչ որ կրնար առիթ մը ըլլալ մեծկակ վէճի մը, բայց Աւագերէցին հրաւէրը այդ պատրանքն ալ ցնդեցուց:

— Անցէ՛ք, առաջ անցէ՛ք, կ'ըսէին ամէն կողմէ:

— Չիգա՞ս պէ՛, գոչեց վերջապէս գինեպանը ձկնաւաճառին ձեռքէն քաշելով:

— Բայց միւսը, վէս ու արժանաւոր, ձեռքը ուժով մը ետ առնելով՝

— Չէ՛, ձգէ՛, ես չեմ գար, դուն գնա՛:

Հաճի Ագրիպաս նեղուած, դժգոհ, քիչ մըն ալ չփութած, դանդաղ քայլերով առաջ անցաւ և եկաւ բաղմեցաւ Աւագերէցին քով: Ուշադրութեամբ դիտեց քուէտուփը, սեղանին տակ նայեցաւ կասկածոտ աչքով, թաշկինակովը

քրտինքը սրբեց, օ'ֆ մը արձակեց, յետոյ մէկէն ոտքի ելած:

— Միւսի'ւ, գոչեց խօսքը պ. Նշանին ուղղելով, դուն եկուր նստէ, ես կ'երթամ կոր... իմ խելքս չի հասնիր... ես ասանկ օքքապաղութիւններէն չեմ հասկնար...

Վերջին խօսքերը արտասանած միջոցին աչքերը ժուռածեց սրահին բռնորոտիքը, կը սպասէր որ մէկը կծու պատասխան մը տար իրեն, սակայն, աւա՛ղ, ո'չ ոք ձայն բարձրացուց:

— Չգաս պէ', խուլ ես ի՞նչ ես, գոռաց գինեպանը պ. Նշանին, բազուկը օդին մէջ երկարելով:

— Եկէ՛ք, դուք ալ եկէ՛ք, միւսի Նշան, ըսաւ աւագերէցը հայրական փափկութեամբ:

Ուսուցիչը ակնոցը տեղաւորեց քթին վրայ և առաջ անցաւ:

Քանի կոիւի առիթները կը վիժէին՝ այնքան կ'աւելնար գինեպանին բարկութիւնը: Երբ պ. Նշան հասաւ սենյանին քով, հաճի Ագրիպաս բուռն շարժումով մը պատրաստուեցաւ դէպի դուռը երթալու և պոռաց տաճկերէն լեզուով:

— Խեղճ անիծեմ քուէարկութեան ալ, Թաղական Խորհուրդին ալ, ինծի ինչ պէ', ես իմ գործս նայիմ, առտուընէ ի վեր խանութս ձգեմ, ապուշի պէս ժամուն բակը ատեն կ'անցընեմ կոր կիրակի օրով, թաղական պիտի ընտրեն եղբի... Թաղականը իմ փորս կը կշտացնէ... անոնք միշտ երբեք փորը կշտացնելու համար թաղական կ'ըլլան. ազգին փարաները, ժամուն եկամուտները ուտելու համար, թո՛ղ ուտեն, անուշ ըլլայ... խեղճ անիծեմ ամէնուն ալ:

Քանի մը քայլ առաւ դէպի դուռը, միշտ պատասխանի մը, յարձակումի մը կը սպասէր: Ո՛չ ոք ձայն հանեց:

Կեցաւ սենեակին մէջտեղը, գրպանը խառնելով թղթի կտոր մը դուրս հանեց: Իր քուէն էր, իր քուէն զոր այնքան հատիկ հատիկ դիրընթեռնելի կերպով գեղազրած էր դասատուն:

— Քուէ ալ պիտի չտամ, ի՞նչ պիտի ընէք նայի՛մ... չպիտի տամ վէսէլամ... չպիտի տամ պէ'...

Եւ թողթը կտոր կտոր ընելով՝ գետին նետեց: Ագրիպաս կը կարծէր որ ստիպուած էր քուէ տալու և թէ իր այս ըմբոստացումը միջադէպ մը պիտի յարուցանէր անպատճառ:

— Օղլում, ըսաւ աւագերէցը հանդարտութեամբ, մենք բռնի քուէ չենք ուզեր քենէ, եթէ՝ կը բարեհաճիս՝ կու տաս, եթէ ո'չ, մենք ռեւէ կերպով իրաւունք չունինք քեզ բռնադատելու:

— Տէր պապա՛, պոռաց գինեպանը, որ բան մը չէր հասկցած քահանային խօսքերէն, ես քառասուն տարուան մէխանէճի հաճի Ագրիպասն եմ, աչքս աղէկ նայէ, ինծի օյին չ'ըլլար... աս տեղ ինչ կը դառնայ կոր նէ ես աղէկ գիտեմ... ինծի՞ ալ պէ', ինծի՞ ալ լօլօ...

Վերջապէս դուրս ելաւ խորհրդարանէն:

Հազիւ թէ մեկնած էր, ամէնքը մէկէն յարձակեցան խեղճ պ. Նշանին վրայ:

— Յանցանքը անորը չէ, ըսաւ Սահակ էֆէնտի, այլ ինքզինքնին ուսումնականի տեղ դնող կարգ մը գէվգէկներուն, որ ասանկ մարդոց երես կու տան:

— Չե՞ս ամչնար ծօ, խայտառակ, գոչեց Օհան աղա դասատուին երեսն ի վեր:

— Դուրս հանեցէ՛ք այդ խըմպըլը, կը հրամայէր մէկըն ալ անդիէն:

— Երէկուան լրագիրը աղուոր լուացեր էր քեզի՛, բայց նորէն քիչ է, կ'ըսէր ուրիշ մը:

Ուսուցիչը այդ տեղատարափ հարուածներէն չփոթած, շլմորած, չէր գիտեր որո՞ւ պատասխանէր: Դողահար, կէս մը ոտքի ելած, երկու ձեռքերը սեղանին վրայ:

— Բայց կ'աղաչեմ, կը կմկմար, արժանապատուութիւնները յարգենք... իրաւունք չունիք, կը բողոքեմ... սխալ հասկացողութիւն կայ... թեթեւօրէն պէտք չէ դատել...

— Ինչ որ է, անուշի կապեց աւագերէցը, փակեց

այս անհարկի միջադէպը և գործի սկսինք, արդէն ժամանակը բաւական անցած է:

Քուէները սկսան ժողովուրդի. պ. Նշան կամաց մը ձգեց սեղանը գնաց դրան մօտ, ձկնավաճառին ետին կըծկուեցաւ, սպասելով քուէարկութեան արդիւնքին, զոր միշտ իրեն նպաստաւոր կը նկատէր վարժապետական միաժողովեամբ մը:

Քուէհամարի գործողութիւնը հազիւ ժամ մը տեւեց և աւագերէցը կարգաց արդիւնքը: Քուէարկութեան մասնակցած էին 55 հոգի, որոնցմէ 52ը իրենց քուէն Սահակ էֆէնտիի ցանկին տուած էին և երեքը ընդդիմադիր կուսակցութեան: Ուսուցիչը, որ ականջ կտրած դրան մօտ կը լըսէր նախագահին խօսքերը.

— Մատնութիւն, պողաց և եկեղեցիէն դուրս նետուեցաւ:

— գոչեց ձկնավաճառը:

Բ.

Յաջորդ կիրակին նորընտիր թաղականները իրենց անդրանիկ նիստը ըրին դիւանը կազմելու համար: Միաձայնութեամբ ատենապետ հռչակուեցաւ Սահակ էֆէնտի: Օհան աղա ժողովէն ելլելով եկած էր ծովեզերեայ մեծ զբօսարանը, ուր հաւաքուած էին գրեթէ գեղին բոլոր հայերը: Ծերունի նորընտիր թաղականը մօտեցաւ բոլոր սեղաններուն և սրտազեղ ուրախութեամբ աւետեց ժողովին արդիւնքը:

— Սահակ էֆէնտին ատենապետ ըրինք միաձայն հաւանութեամբ: Այլ հիմա նայեցէք ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր գեղը:

Թերթերն ալ մեծամեծ գովեստներով ծանուցած էին այդ ընտրութիւնը: Գոված էին այն միաձայնութիւնը և օրինապահութիւնը, որով կատարուած էր քուէարկութիւնը և Սահակ էֆ. ի ազգային գործերու մէջ ունեցած փորձառութիւնը շնչոտելով՝ յոյս յայտնած էին թէ մօտ ժամանակէն Մ. գիւղի կրթական և բարեգերծական հաստատու-

թիւնները հսկայական յառաջդիմութիւններ պիտի ընէին, շնորհիւ այդ բարձր անձնաւորութեան, որուն ներկայութիւնը ճշմարիտ շնորհք մը և երկնային բարիք մըն էր գեղին համար:

Անցան օրեր, շաբաթներ ու ամիսներ, Սահակ էֆ. խղճմտօրէն կը կատարէր իր ատենապետութեան պաշտօնը: միշտ ներկայ կը գտնուէր նիստերուն, իր խորհուրդներն ու խրատները կը շաշլէր ամէնուն, սակայն քսակէն փարա մը տուած չունէր:

Գեղացիներուն համբերութիւնը կը սպառէր: Անհամակնարկութիւններ, կծու դիտողութիւններ սկսան ծայր տալ:

Ընդդիմադիր կուսակցութիւնը, որ ընտրութեան ջախջախիչ արդիւնքէն ձայնը քաշած, պապանձած էր, գլուխ վերցուց:

Պ. Նշան հեղինական դերք մը առաւ, լսած էր որ ծաղրը կը սպաննէ և այդ զէնքով ոճիրներ կ'երկնէր:

— Սահակ էֆ. ի՞նչ նոր մեծագործութիւն ըրաւ այս շաբաթու, կը հարցնէր Օհան աղային կամ ուրիշ թաղականներուն:

Երբ Աղքատախնամին գանձանակը կը բերէին Հաճի Ագրիպասի, կը մերժէր իր նուէրը:

— Հիմա մեր հինգ տասը դրուշին պէտք չունիք. Սահակ էֆէնտիին պէս մարդ կայ մէջերնիդ:

Ու ձկնավաճառը անդիէն.

— Քասային բալիքը ձեզի է տուեր...

— Վախնամ քասան այնչափ բացած չունի, որ բալիքը փառլամիչ է եղեր, կը ծաղրաբանէր ուրիշ մը:

— Բալլիք կ'ուզէք նէ՛ իմ քովս հատ մը կայ, կը յաւելուր անպատկառ Խամջի Համբիկ:

Եւ շատեր, որոնք Սահակ էֆ. ի տուած էին իրենց քուէն, արդարացի կը գտնէին այդ ծաղրաբանութիւնները:

Ատենապետը կամաց կամաց զգաց իր համբաւին խախտիլը:

Այս միջոցներուն՝ վրայ հասաւ Մանկապարտէզի տա-

րեկան հանդէսը: Գեղին դպրոցի Հոգաբարձութիւնը, «եռանդուն և անձնուէր երիտասարդներէ կազմուած», ուղեց այս անգամ արտասովոր փայլով մը կատարել այս հանդէսը: Դպրոցին պարտէզը մեծ վրան մը կանգնուեցաւ, ծաղիկներ բերուեցան ամէն կողմէ և աթոռներ՝ ամէն տունէ: Սահակ էֆ. ի անդրանիկ աղջիկը, օր. Զարուհի, իր դաշնակը անձնուիրաբար նուիրեց երեք ժամուան համար և յանձն առաւ քանի մը կտոր նուագել հանդէսին ատեն:

Յուլիսի տաք կիրակի մը, գեղին բոլոր հայ ընտանիքները, իրենց ծառաներով, սպասուհիներով ու խոհարարներով լեցուեցան պարտէզը, իրարու վրայ դիզուած, խրճողուած: Լայն թիկնաթոռի մը վրայ բազմած էր Սահակ էֆ.՝ հանդէսին նախագահը, իր շուրջը ունենալով թաղականները և ուրիշ մօտակայ գիւղերէ հիւրեր և մամլոյ ներկայացուցիչներ: Հեռուն՝ հանդիսականներու առաջին շարքին մէջ կ'երեւար պ. Նշան՝ հեգնող, դատաւիտիչ ակնոցը քթին վրայ:

— Ի՛նչ ողորմելի կաղմակերպութիւն, ի՛նչ անկանոն կարգապահութիւն, կ'ըսէր քովիններուն. աթոռները փոխանակ ասանկ շարելու, լաւագոյն չէ՞ր ըլլար զէպի երկայնքին դնել: Դաշնակը տեսէ՛ք ի՛նչ աննպաստ պայմաններու մէջ տեղաւորուած է. ծաղիկները շատ անճաշակ կերպով դրուած են. կիներուն յատկացուած մասը պէտք էր աջ կողմը ըլլար. բայց ո՞վ ուշադրութիւն պիտի ընէ ասանկ բաներու...

Յետոյ կը քննադատէր այն խաղալիքները, որոնք սահմանուած էին իբր նուէր տղոց տրուելու:

— Այս տեսակ խաղալիքներէ ի՛նչ չափ, ի՛նչ օգուտ կրնայ քաղել տղան... Տղուն ձեռքը այնպիսի խաղալիքներ տալու է, որ միտքը մշակէ, իմացականութիւնը զարգացնէ, բարոյականը զօրացնէ, հոգին կրթէ, հետաքրքրութիւնը սրէ, դարուս ոգւոյն համեմատ ուղղութիւն մը տայ իրեն: Վերջապէս ինքնաճանաչ ու պատուաւոր քաղաքացիներ պատրաստէ... Մա՛րդ պատրաստեցէք, մա՛րդ, և ոչ թէ մարդամեքենաներ:

Մանկական պարեր, մանկական երգեր, մանկական մարմնամարզներ կատարուեցան: Ամէնէն ետքը, 5-6 տարեկան երեք երախաներ զաւեշտ մը ներկայացուցին խիստ յաջող կերպով: Մին բոխիկ եղած էր, միւսը՝ հիւանդ և երրորդը՝ սպասաւոր: Հանդիսականները կուշտ ու կուռ խընդացին մանուկներուն լուրջ ու հանդիսական ձեւերուն վրայ և ընդհանուր ծափահարութիւն մը ողջունեց խաղին աւարտումը: Երկու պարտիզպանուհի օրիորդներուն յաղթանակը եղաւ այս: Սահակ էֆ. ինքն էր ծափահարութեանց նշանը տուող և աֆէրիմներ, ապրիսներ կ'ընկերանային իր ծափերուն: Հանդէսին փակումէն առաջ, վարժուհիներէն մին տեղեկագիր մը կարդաց և երբ լմնալէն ետքը ամէն մարդ կը պատրաստուէր մեկնելու, Սահակ էֆ. ոտքի ելաւ խօսելու համար: Ամէնքն ալ իրենց մեկնումի շարժումին մէջ քարացած մնացին:

— Այսօրուան հանդէսը զիս չափէն աւելի գոհ ձգեց, ըսաւ բարձր, ինքնավստահ ձայնով մը: Ապրիս գեղին ուսումնասէր երիտասարդները, որոնք այսչափ հոգ կը տանին մեր պզտիկ տղոց կրթութեանը համար: Բայց միայն նախնական պարզ կրթութիւն մը տալը բաւական չէ: Ժամանակները փոխուած են: Հիմա մարդս ապրելու համար գիթութիւններ, լեզուներ, արհեստներ սորվելու պէտք ունի: Կարողութիւն ունեցողներուն պարտականութիւնն է ասոնց վրայ մտածել (Բուռն ծափահարութիւններ): Պէտք է մնայուն, տեւական բան մը ընել: Ազգին զաւակները մեր ամէնուս ալ զաւակներն են...

— Կեցցէ՛, կեցցէ՛ Սահակ էֆէնտին...:

— Ամէն հարուստ իր ձեռքէն եկածը պէտք է ընէ ազգին կարօտ պատանիներուն կրթութեանը համար: Անտարբերութիւնը մեղք է, ամօթ է: Ես իմ կարողութեանս չափով կ'ուզեմ օրինակ տալ ուրիշներուն և այսօրուրնէ կը յայտարարեմ որ այս պզտիկներէն երեք հատը... խաղը ներկայացնողները, իմ պաշտպանութեանս տակ պիտի առնեմ...

— Կեցցէ՛, կեցցէ՛, կեցցէ՛...

— Այո՛, իմ պաշտպանութեանս տակ պիտի առնեմ... երբոր քսան տարին լրացնեն, ու այն առնն իմ քսակէս Եւրոպա պիտի զրկեմ զիրենք, որ արհեստ մը, գիտութիւն մը սորվին իրենց ճաշակին համեմատ:

— Կեցցէ՛, կեցցէ՛, կեցցէ՛...

— Հետեւաբար կը խնդրեմ, որ Պատուարժան Հոգաբարձութիւնը այդ երեք տղոց անունը, մականունը, ծնընդեան թուականը, ծնողացը անունը և արհեստը մանրամասնօրէն թուղթի մը վրայ նշանակելով ինծի հաղորդէ:

Սահակ Էֆէնտի նստաւ թիկնաթոռին մէջ:

Խանդավառութիւնը աննկարագրելի էր: Կեցցէներու անվերջանալի որոտում մը կը գլրդէր օդը: Շատ մը թեւեր օդին մէջ կը տատանէին: Անոնք որ ետեւ մնացեր էին ու չէին կրնար տեսնել Սահակ Էֆէնտին, յառաջ կը խուժէին մոլեգին: Ընդհանուր իրարանցում, տակնուվրայութիւն, վայնասուն մը կը տիրէր ամէն կողմ: Տղաք սկսան լալ և քանի մը կիներ մարեցան...

— Զո՛ւր, ջո՛ւր, կը պոռային չորս դիէն:

Պ. Նշան աթոռի մը վրայ ելած՝

— Հանդարտութիւն, հանդարտութիւն, կը հրամայէր: Վերջապէս, այս ընդհանուր ոգեւորութեան մէջ, պարտէզը սկսաւ պարպուիլ:

Իրիկուան, ամէնուն խօսակցութեան նիւթը Սահակ Էֆէնտի մեծագործութիւնն էր:

Օհան աղան յաղթական «տեսա՞ք մի»ներ կ'արձակէր թերահաւատներուն երեսին, որոնք ամէկոտ պապանձումի մը մատնուած էին:

Միայն խմբագիրը, Հարմա Արայեան, սկեպտական ժըպիտով մը կ'ըսէր.

— Կարծեմ լաւագոյն պիտի ըլլար այս կեցցէները պահել տասնընինգ տարի ետքի... երբ երեք երախաները մեծցած՝ չոգենաւ նստին Եւրոպա երթալու համար: Մենք հիմա աղօթենք որ բարեբարին լեարդի հիւանդութիւնը տակաւին քսան տարի փորձանք մը չհանէ:

Այս արդարացի խորհրդածութիւնը սակայն արգելք

մը չեղաւ, որպէսզի հետեւեալ օրը թերթին մէջ «Օրինակելի Բարեբարութիւն» խորագրով շոնդալից յօդուած մը չըզրէր, որուն մէջ եօթներորդ երկինքը բարձրացուցած էր մեր հարուստ վաճառականը:

Միւս թերթերն ալ մեծամեծ գովեստներով խօսեցան այս մեծ բարեբարութեան վրայ, Գաղազ Ամիրան ու Սահասարեանը յիշեցին այս առթիւ, Սբրահամ Այվազեան՝ Կաչուտէրեան գերդաստանին կենսագրութիւնը ըրաւ և Պատրիարքը օրհնութեան կոնդակ մը զրկեց Սահակ Էֆէնտիին:

Այս դէպքէն ամիս մը հտք, առտու մը, Խորհրդարանին մէջ, Օհան աղա յայտնեց Սահակ Էֆ.ի թէ գեղացի աղքատ աղջիկ մը կար, որ մօտերս պիտի ամուսնանար պարկեշտ երիտասարդի մը հետ, բայց որեւէ միջոց չունէր նոյնիսկ անհրաժեշտ օթիտ մը պատրաստելու համար և թէ ինք ու քանի մը բարեկամներ որոյած էին հանգանակութիւն մը ընել այս առթիւ, և հրաւիրեց Սահակ Էֆէնտին, որ մասնակցէր այս բարի գործին:

— Դուք բանի մը մի՛ խառնուիք, ըսաւ Սահակ Էֆէնտի, ե՛ս մինակս այս աղջկան ամբողջ օթիտը պիտի հոգամ:

Օհան աղա այս յանկարծական պատասխանին վրայ ափի բերան մնացած, շնորհակալութեան և օրհնութեան քանի մը խօսքեր թոթովեց և մեկնեցաւ:

Սահակ Էֆէնտի, որ մանկապարտէզի երեք երախաներու առթիւ իրեն ուղղուած անհատական և հրապարակային գովեստներէն գինովցած էր, ա՛լ կը փափաքէր բարեբարի հաստատ համբաւ մը չիւնել, տեւական՝ մնայուն բան մը, և իր պաշտօնակիցներուն առաջարկը անմիջապէս իրեն ընդնշարել տուաւ որ պատուական առիթ մըն էր այդ չըքաւոր աղջկան օթիտը՝ նոր չպարով մը փայլեցնելու համար իր անունը:

Հետեւեալ օրն իսկ Սահակ Էֆ. ներկայացաւ իր շուկայի բարեկամներուն, մանիֆաքթուրայի վաճառականներ կամ խանութպաններ:

— Սըտեղէն թօփ մը ձերմակ խասա տո՛ւր, ըսաւ մէկուն:

— Սահակ էֆէնտի, ձեզի՞ համար է:

— Չէ՛, գեղերնիս աղքատ աղջիկ մը կայ հարս կ'ընենք կոր տէ... թօփ մը խասան ալ թող ձեր նուէրը ըլլայ, դուք ասանկ բարիքներ կը սիրէք:

Ու խասան ծառային յանձնելով մտաւ ուրիշ խանութ մը:

— Բարե՛ւ, Մարկոս էֆէնտի, այսօր մուրացկանութեան ելած եմ...

— Ի՞նչ կայ որ...

— Ճանրմ, գեղերնիս աղքատ աղջիկ մը կայ, որ հարս պիտի ըլլայ, օժիտ չինելու կաշոգողութիւն չունի, եւ լան ինծի եկան, էհ իշտէ. ձեռքէս եկածը կ'ընեմ կոր...

Մարկոս էֆ. դժգոհութիւնը ծածկելով, հրաման կ'ընէ որ ֆիստանցու մը կտրեն:

Այս կերպով մինչեւ իրիկուն, մեր բարերարը հարսընցունին բոլոր պէտք եղած օժիտը կը հոգայ առանց քսակին բերանը բանալու:

Իր չուկայի ծանօթները, որոնք գիտէին ամիս մը առջ Սահակ էֆէնտիի բարերարական մեծ առաջարկը, կը պատկառէին և չէին ուզեր փոքրիկ բանի մը համար զինքը վշտացնել՝ մերժելով իր ըսածը. ասկէ զատ, Սահակ էֆէնտի հարուստ էր և հարուստ մարդ մը արդէն միշտ պատկառելի է և անդիմադրելի:

Հարստութիւնը ինքնին ձգողական բան մը ունի. նոյն իսկ անոնք որ այսինչ կամ այնինչ հարուստէն բան մը չեն սպասեր, բան մը չեն յուսար կամ յուսալու պէտք չունին, ամէն զոհողութիւն յանձն կ'առնեն հեռուէն կամ մօտէն յարաբերութեան մտնելու համար:

— Հարուստ մարդէն միշտ օգուտ կրնայ ծագել, բայց ո՛չ վնաս, կը տրամաբանեն. ասկէ զատ, ո՞վ գիտէ, կարելի է օր մը գլուխնիս ցաւի նէ՛ իրեն գիմելու կ'ըլլանք:

Ու յետոյ փողոցէն անցած ատենդ բարեւելը կամ հետը

խօսիլը մէկու մը, որուն արկղին մէջ գուցէ հարիւր հազար ոսկի կայ, չատ աւելի խորունկ և այլապէս հմայիչ է, քան թէ վարժապետի մը հետ խօսիլը, կամ տիրացու մը բարեւելը:

Դրամը ոչ միայն նիւթապէս տոկոսաբեր է, այլ նոյն իսկ բարոյապէս: Հարուստ մը առանց ունէ գոհողութեան, առանց ունէ ջանքի, միմիայն իր զրամին շնորհիւ և անոր քանակութեան համեմատ կը բարձրանայ, կը պարկեշտանայ, կը պատուաւորուի, կ'ազնուաշքանայ, կ'իմաստունանայ:

Ընդհանրապէս կ'ըսենք հարուստի մը համար.

— Դրամը քովէն առնես նէ ապուշ ապուշ աւանակին մէկն է:

Բայց չենք ըսեր.

— Ապուշ աւանակին մէկն է, որ զրամ ունի:

Ինչ որ ցոյց կու տայ թէ այնքան ատեն որ զրամ ունի, ապուշ աւանակ մը չէ և թէ զրամը քովէն երթալէն ետքն է որ պիտի ապուշնայ:

Սողոմոն, որ իմաստուն կոչուած է իր հարստութեանը համար կ'ըսէ. «Իմաստութիւնը արծաթի պէս փնտոես ու ծածուկ գանձերու պէս խնդրես», ինչ որ իմաստութեան և զրամին միջև եղած նոյնութիւնը կը հաստատէ:

Այսպէս ուրեմն Սահակ էֆէնտի, շնորհիւ իդ հարստութեան առթած պատկառանքին, կրցաւ խեղճ աղջկան ամբողջ օժիտը պատրաստել:

Ասիկա գեղին մէջ նորանոր գովաբանութեանց և օրհնէնքներու պատճառ եղաւ: Ամէնէն յամառ սկեպտականներն իսկ ստիպուեցան գլուխ ծռել այդ տեսանելի և չօշափելի բարերարութեան առջև: Թերթերը յիշատակեցին օժիտի պատմութիւնը «Մ. գիւղի բարերարը» տիտղոսին տակ և այդ մակդիրը մնաց Սահակ էֆ.ի վրայ: Գեղին մէջ շատեր ա՛լ Սահակ էֆ. չէին ըսեր զինքը յիշած ատեննին, այլ «մեր գիւղին բարերարը»:

Եւ Սահակ էֆ. կանգ չառաւ այս գեղեցիկ ճամբուն

մէջ, ամէն օր նորանոր առիթներ գտաւ, նորանոր միջոցներ հնարեց բարերարելու:

Իր փոքրիկ տղան՝ Վահանիկին փոքրիկ գանձանակ մը գնեց, որուն մէջ ամէն այցելու ստիպուած էր նուէր մը ձգել: Հաւաքուած զրամով գերեզմանատան պատերը պիտի նորոգուէին:

Տղան, հօրամոյն զաւակ, միայն տան այցելուները տուգանքի ենթարկելով չգոհացաւ. կիրակի առտուները, գանձանակը ձեռքը, կ'երթար եկեղեցիին շրջափակը իր սկսնակ բարերարի պաշտօնը կատարելու: Իրիկունները կըրկին գանձանակովը կը շրջէր ծովեզերեայ զբօսատեղիները: Գեղին մէջ անունի տօնախմբութիւն, հարսնիք, կնուէր կամ նշանաւոր չէր կատարուեր առանց այդ ինքնակոչ հիւրին՝ գանձանակին՝ ներկայութեանը:

Ա՛լ գեղացիներուն համար մղձաւանջ մը դարձած էր Վահանիկն ու իր գանձանակը: Այսուհանդերձ իրենց նըւէրները չէին համարձակեր մերժել իրեն, որովհետեւ իրենց «բարերար»ին տղան էր:

Մինչ գանձանակը կը շարունակէր իր անվերջանալի շրջագայութիւնը, դպրոցին շէնքը հետզհետէ կը սպառնար վերջնական ու աղետալի քայքայումի մը: Ամէն փոթորիկ, անձրեւ կամ հով նոր աւերում մը կը գործէր: Ծնողքները կը վախճային տղաքը դպրոց զրկելու և հոգաբարձութիւնը կը խորհէր եկեղեցիին վերնատունը դասարանի վերածել: Գեղին մէջ դպրոցի շէնքին վիճակը օրուան խօսակցութեան նիւթն էր և ամէն մարդ ակնդէտ կը սպասէր որ Սահակ էֆ, «բան մը ընէ»:

Կիրակի մը, ժամերգութենէն ետքը, թաղականները իրենց ատենապետին՝ Սահակ էֆ. ի հետ գացին քննելու դպրոցը, ընկերակցութեամբ ճարտարապետ Մկրտիչ աղայի: Շէնքին հիմերը, պատերը, առաստաղը և գետնատախտակները մանրամասնօրէն զննուեցան, վերջապէս Մկրտիչ աղա վճիռը արձակեց.

— Այս դպրոցը անմիջապէս գոցելու է, որովհետեւ տըրոց կեանքը ամէն ժամ վտանգի մէջ է:

Հետեւեալ օրը դպրոցը փակուած էր «առժամեայ կերպով»: Գեղին մէջ յուզումը սաստկացաւ:

— Ի՞նչ պիտի ընէ Սահակ էֆէնտին:

— Ինչո՞ւ բան մը չ'ըներ կոր Սահակ էֆէնտին:

Կը հարցնէին իրարու գեղացիները, և պ. Նշան, միշտ ընդդիմադիր կուսակցութեան պետը, հեգնական յաղթանակով մը կը պատգամէր:

— Սահակ էֆ. բան մը ընելիք չունի, տղաքն ալ այսպէս փողոցները պիտի մնան... Ես արդէն առաջին օրէն ըսած եմ ու նորէն ճակատաբաց կը կրկնեմ թէ՛ աղբ մը Սահակ էֆէնտիններով չի կառավարուիր: Ժողովրդեան ամէն խաւերէն ու տարրերէն բխող անդամներ պէտք են թաղական խորհուրդի մը գլուխը, բայց արդէն մա՛րդ չունինք, մա՛րդ, ճշմարիտ վարչագէտները, պետական սնձերը կը պակսին մեր մէջ, Թիէրի կամ Կլատսթոնի պէս մարդիկ, գոր օրինակ...:

Դասատուին յաղթութիւնը սակայն կարճատեւ եղաւ: Յաջորդ կիրակի Սահակ էֆ. թաղական խորհուրդին մէջ ծանուց՝ ամենապարզ բանի մը պէս թէ՛ որոշած է ինք ամբողջովին վերաշինել դպրոցը:

Լուրը անմիջապէս տարածուեցաւ ամէն կողմ:

— Տեսա՞ք մի, կը գոչէր Օհան աղա ուրախութենէն խելայեղ, տեսա՞ք մի, Սահակ էֆ. ի՞նչ մարդ է... արձան կանգնելու է, արձա՛ն, ասանկ բարերարներուն:

Իրիկունը երբ Սահակ էֆ. ընտանեօք եկաւ ծովեզերեայ սրճարանը, ամէնը յարգանքով ոտքի ելան ու եկան ձեռքը թօթվել ու իբրեւ գեղացի իրենց երախտագիտութիւնը յայտնել:

— Կ'աղաչեմ, մի՛ չափազանցէք, կ'ըսէր ամէնուն Սահակ էֆ. համեստունակ դէմքով մը, եղածը մեծ բան մը չէ. ես պարզապէս իմ պարտականութիւնս կատարած պիտի ըլլամ:

Նոյնիսկ պ. Նշան, գործին մեծութենէն չլացած, եւ կաւ իր կարգին Սահակ էֆ. ձեռքը սեղմել:

— Սահակ էֆէնտի, ըսաւ, թէ և կարծիքներու, գաղափարներու և սկզբունքներու մեծ տարբերութիւն մը մեզ իրարմէ կը բաժնէ, բայց ներեցէք որ այս հանդիսական ժամաւն մոռնամ ձեր մէջ եղող թաղական խորհուրդի առաջնապետը և հոն տեսնեմ միայն «Ազգային բարերար»ը...

Հազիւ թէ վերջին բառերը արտասանած էր, ահա Սահակ էֆէնտիի շուրջը գտնուողները «կեցցէ՛ ազգային բարերարը» ազադակը բարձրացուցին և սեղանէ սեղան «կեցցէ՛ ազգային բարերարը» շրջեցաւ ընդհանուր յուզումի մը մէջ։ Այս խանդավառութենէն Վահանիկ օգուտ քաղեց իր անբաժանելի գանձանակը մէջտեղ հանելով. ալ ո՞վ կրնար մերժել իր նուէրը։

— Աֆէրիմ Վահանիկ, տեսէ՛ք, հիմակուընէ բարիք ընել կ'ուզէ կոր։

— Անանկ հօր զաւակն ալ հարկաւ այսպէս կ'ըլլայ։

— Հիմա ասանկ է նէ՛, մեծնայ նէ ինչե՛ր պիտի չընէ։

— Ապրիս, կեցցե՛ս։

Եւ դահեկանները կ'իյնային ու կ'իյնային գանձանակին մէջ։ Երբեք այդ օրուան պէս հասոյթ մը չէր ունեցած պղտիկ հանգանակիչը։

Հետեւեալ օրը, թերթերը լեցուած էին Սահակ էֆ.ի նոր բարերարութեան ներբողներովը։ «Մ. գեղի բարերարը» ա՛լ այս անգամ «Ազգային բարերար» կը հռչակուէր, արժանի յաջորդը Պէզմեաններու և Սանասարեաններու։ Ըստ թերթերու գրածին, այդ բարերարութեան արժէքը կը կրկնապատկուէր՝ այնքան համեստ ու այնքան ինքնաբեր եղանակով մը ի գործ դրուած ըլլալուն համար։

Անցան քանի մը շաբաթներ։ Վարժարանին տղաքը կը շարունակէին պիլիա խաղալ փողոցներուն մէջ և գեղացիները չէին դադար գտլաբանելէ Սահակ էֆէնտին։

Վարժարանին վերաշինութեան խնդիրը գեղին ամբողջ հայ բնակչութիւնը կը զբաղեցնէր, այս առթիւ ամէն մարդ քիչ մը ճարտարագիտ եղած էր և իրեն յատուկ յատակագիծը ունէր կառուցանելի չէնքին համար։

— Հիմերը չորս մէթր խորունկ փորելու է, կը խրատէր Օհան աղան այստեղի հողը այնպէս կը վերցնէ։

Հաճի Ագրիսլաս աղա կ'ուզէր որ վարժարանին ներքոնայարկը մեծկակ գինետուն մը շինուի և կը խոստանար հինգ տարի վարձելու համար պայմանագրութիւն կնքել։

— Պատուհանները լայն և ձեղունը կարելի եղածին չափ բարձր, կը հրամայէր պ. Նչան։ Պէտք է առողջապահական օրէնքներուն համեմատ շինուի նոր շէնքը, արդի մանկավարժական առողջապահութիւնը կը պահանջէ, որ դասարանները առնուազն 12 մէթր երկայնութիւն և 8 մէթր լայնութիւն ունենան, գործարանները շէնքէն դուրս, պարտէզին անկիւնը պէտք է շինել, մասնաւոր խնամք տանելու է մարմնամարզի յատկացուած մասին... յետոյ բաղնիք մը անհրաժեշտ է, լոգարանով, տուշով, աւազանով բաղնիք մը, մանկավարժական կատարելագործուած վերջին դրութիւնները այսպէս կը պահանջեն... ջանանք օղտուիլ զուիցերիական և անգլիական փորձառութիւններէն։ Ըստ իս, լաւ կ'ըլլայ որ Գերմանիայէն մասնագէտ ճարտարագետ մը բերուի ու անոր յանձնուի շինութեան գործը։

Ոմանք կը փափաքէին, որ վարժարանը փայտաշէն ըլլար, ուրիշներ քարաշէնի կուսակից էին և մաս մըն ալ, հաշտարար օգիններ, կ'առաջարկէին կէսը քարէ ու կէսը փայտէ շինել։ Ամէն ոք թուղթ մը և մատիտ մը ունէր գրպանը։

— Աղբա՛ր, կ'ըսէր մին փողոցը բարեկամ մը կեցնելով, երէկ գիշեր մտածեցի որ դուռը փոխանակ մէջտեղը շինելու, եթէ ձախ կողմը շինուի աւելի աղէկ պիտի ըլլայ, ասով կարելի է ճաշարանը երկու մէթր աւելի երկարել, տե՛ս բացատրեմ...

Ու թուղթին վրայ քանի մը թուղթեր կը մրոտէր։

— Ո՛չ, անկարելի է, կը բողոքէր միւսը, դուռը մէջտեղը պիտի ըլլայ, եթէ ըսածիդ պէս ձախ կողմը ըլլայ, ո՞ւր պիտի դնես սանդուխը, տե՛ս ճիշտ ձախ կողմը սանդուխը կայ։

Ու ցոյց կու տար իր կողմէ պատրաստուած յատակագիրն մը:

— Բայց ես սանդուխը աջ կողմը դրած եմ...

— Ես աջ կողմը տնտեսին սենեակին յատկացուցի...

— Տնտեսին սենեակը ես պարտէզին մէջ շինած եմ:

— Այդ ձեռքերը կը կողակտ յատակագիրներն ալ փարա մը չեն ընել, մէջ կը մտնէր երրորդ մը գրպանէն երրորդ ուր ուղարկած մը հանելով, դուք ասիկա նայեցէ՛ք, տեսէ՛ք, ես դուռը երկուք շինած եմ, մին աղջիկներուն և միւսը մանչերուն համար, իսկ սանդուխը չէնքին ճիշտ մէջտեղ է...

— Ճիշտ մէջտեղը, բայց ատու շատ տեղ կը կորսուի:

— Պարապ խօսք մի ընել, քու խելքդ չի հասնիր կոր:

Ու վիճաբանութիւնը կը շարունակուէր, մինչև իսկ կռիւի փոխուելով երբեմն:

Գործնական մարդիկ խրատ կու տային յատակագիրն ծով չգրադելու, մինչև որ շինութեան համար ըլլալիք ծախքին գումարը գիտցուէր: Բայց այս խրատին հետեւող չըկար:

— Քանի որ Սահակ էֆ. յանձն առաւ գրպանէն վճարել զպրօցի շինութեան ծախքը, անշուշտ ի՞նչ որ պէտք ըլլայ պիտի պիտի տայ, կ'ըսէին խանդավառները:

Սահակ էֆ. մտիկ կ'ընէր այդ ամէնքը, իրեն ներկայացուած յատակագիրները կը քննէր, ոմանց մասին հաւանութիւն կը յայտնէր, ուրիշները կը քննադատէր, ասոանց սակայն վերջնական որոշումը տալու:

— Տեւական, հաստատուն բան մը չի նկատու է, կ'ըսէր ատեն ատեն, հոգ չէ, թո՛ղ պզտիկ ըլլայ, բայց հաստատուն ըլլայ:

Եւ անցան տակաւին ուրիշ օրեր ու շաբաթներ. դասատուները որոնց ամսականները կտրուած էր, ցիր ու ցան եղան, տղաք շարունակեցին իրենց խաղերը և գեղացիք՝ յատակագիրն վիճաբանութիւնները, կամաց կամաց գիտողութիւններ սկսան լսուիլ:

— Ի՞նչ պիտի ըլլար այս դպրոցի վերաշինութեան խնդիրը, ե՞րբ վար պիտի առնուէր հին շէնքը, ե՞րբ պիտի սկսէին հիմնարկութեան:

— Կեցէ՛ք, սա ձմեռը անցնի, օդերը բացուին, կը հանդարտեցնէր Օհան աղան անհամբերները, և այն ատեն պաշտօնական դիմում մը ընենք... հարկաւ Սահակ էֆէնտի ալ իրեն համար մտածելիք բան մը ունի:

Գարունը եկաւ. վեց ամիս անցեր էր դպրոցին փակումէն ի վեր, ներկայանալով վարժարանի շինութեան խընդիրը մէջտեղ դրին: Սահակ էֆէնտի իր խոստումը յիշելով:

— Այո՛, անմիջապէս շինութեան ձեռնարկելու է, ըսաւ, այս կիրակի տնպատճառ ներկայ գտնուեցէք խորհրդարանը, Մկրտիչ խալֆային ալ լուր տուէք, որ զայն ու գործը լմնցնենք:

Կիրակի խորհրդարանին մէջ Սահակ էֆէնտի խօսք առաւ:

— Այն օրը երբ խօսք առի, ըսաւ, ի հիմանց վերաշինել ձեռք գեղին վարժարանը իմ անձնական քսակէս, ամէնքդ ալ անշուշտ վստահ էիք, որ խոստումս անկեղծ էր և միեւնոյն ատեն ազգասիրական զգացումէ մը թելադրուած...

— Հարկաւ, Սահակ էֆ., ատուր տարակոյս մը կայ, լսուեցաւ ամէ կողմէ:

— Արդ, շարունակեց, այս գործը հանրօգուտ և միանշանակաբար ազգային ըլլալով, պէտք է ամէնքդ ալ մասնակցիք անոր... սխալ չհասկցուի, դրամը ինչ... միայն թէ դուք ալ բարոյական աջակցութիւնը պիտի տաք...

— Անշուշտ, ի՞նչ ըսել է...

— Շինութեան բոլոր հոգը իմ վրաս պիտի չընեցնէք. ես վաճառակոն մարդ եմ, հազար տեսակ գործ ունիմ գլուխըս, դրամը ես տամ, դուք ալ ձեռք կարողութեան սահմանին մէջ ձեռք կրցած միջոցներով պէտք է աշխատիք, դըպրոցը ազգինն է, իմա չէ. ձեռք զաւակները պիտի կրթուին հոն, դուք պիտի վայելէք... Քանի՞ զաւակ ունիս, Մկրտիչ խալֆա:

— Չորս հատ, էֆէնտիս:

— Աստուած պահէ:

— Շնորհակալ եմ, ողջ ըլլաք:

— Հիմա Մկրտիչ խալֆան չորս զաւակ ունի նէ՛ ըսել է դպրոցին շինութիւնը ամէնէն աւելի անոր օգտակար պիտի ըլլայ, անանկ է նէ՛ պէտք չէ՞ որ մեծ մասնակցութիւն մը ունենայ այս գործին մէջ...

— Այսինքն, էֆէնտիս... շատ լաւ չեմ հասկնար կոր ձեր միտքը, կմկմաց Մկրտիչ խալֆան, կասկածոտ չեչտով մը:

— Դող մ'ելլար, դող մ'ելլար, պատասխանեց Սահակ էֆէնտի խնդալով, ես քենէ դրամ պիտի չուզեմ նիւթական և բարոյական... աջակցութիւն, էֆէնտիս, նիւթական և բարոյական: Դուն, զոր օրինակ, խալֆա ես, ասիկա ալ չէնք մըն է որ պիտի շինուի և ի՛նչ չէնք, ազգին զաւակներուն, քու և քու բարեկամներուն զաւակներուն համար վարժարան մը: Եյ հիմա այս շինութեան գործը քեզի յանձնենք նէ՛ դուն փարա՞ պիտի առնես: Բնականաբար ո՛չ, իմ ուզածս ալ ասկէ աւելի բան մը չէ, քենէ քու արհեստիդ համեմատ բարոյական աջակցութիւն մը, քիչ մըն ալ ֆիզիքական յոգնութիւն...

Մկրտիչ խալֆա տասը տարիէ ի վեր հաստատուած էր Մ. գեղը, ուր ամէն ոք զինքը կը յարգէր: Թէեւ մեծ արհեստագէտ մը չէր, բայց գեղին մէջ իրեն գործ յանձնողները գոհ չգած էր իր խղճմտութեամբն ու պարկեշտութեամբը: Նիւթապէս համեստ վիճակի տէր, բարեմիտ աշխատաւոր մըն էր, որ տարիներէ ի վեր կը սպասէր բախտին մէկ քմահաճոյքին, որպէսզի կարեւոր գործ մը ներկայանայ և մեծկակ գումար մը չահի, ու ինքն ալ իր կարգին, անձնական տուն մը շինէ գեղին մէջ: Դպրոցին վերաշինութեան որոշումէն ի վեր, Մկրտիչ խալֆա կը յաւատար որ վերջապէս բախտաւոր ժամը հնչած էր: Գործը անշուշտ իրեն պիտի յանձնուէր և դպրոցը պիտի կառուցուէր մեծահարուստ բարերարի մը զրամներով, որ անշուշտ առատաձեռն կերպով պիտի տնօրինէր ամէն բան: Յուսալից ու

խնդումերես ընդունած էր Թադական Խորհուրդին հրաւերը և եկած էր խորհրդարան խել մը ուրուագիծեր տեղաւորելով գրպանը:

Ու հիմա՛ իր տասնամեայ ոսկի երազները, որոնց իրականացումը ա՛լ վայելելու կը պատրաստուէր, յանկած կը ցնդէին:

— Բայց, էֆէնտիս, միթէ կարելի՞ է, որ ամբողջ գործը վրաս առնեմ առանց որեւէ վարձքի, ըսաւ աղաչաւոր ձայնով մը:

— Ազգին գործն է աս, գոչեց Սահակ էֆէնտի, ազգային զաւակներուն վարժարանը, որուն մէջ քու զաւակներդ ալ պիտի կրթուին: Դուն ազգասիրական ղեկավար չունի՞ս, ազգդ, հայրենիքդ չե՞ս սիրեր... ես քեզի բարի, ազգասէր մէկը կը կարծէի:

— Մկրտիչ աղան ազգասէր է, ըսաւ մին:

— Մկրտիչ խալֆան իր ազգն ալ կը սիրէ, դպրոցն ալ կը սիրէ, եկեղեցին ալ կը սիրէ, ըսաւ ուրիշ մը:

— Այո՛, այո՛, պատուական մարդ է Մկրտիչ աղան, աւելցուց երրորդ մը:

— Ազգասիրութիւնը գործով կ'ըլլայ և ոչ թէ խօսքով, պատասխանեց Սահակ էֆ., եթէ ձեր ըսածին պէս իրաւցնէ ազգասէր ըլլար, ասանկ պզտիկ զոհողութիւն մը կը մերժէ՞ր...

— Չմերժեց, էֆէնտիս, չմերժեց, ըսաւ Օհան աղան:

— Ի՞նչպէս չմերժեց, առանց փարայի չեմ աշխատիր կ'ըսէ կոր:

— Կ'աղաչեմ, այդպէս խօսք չըրաւ Մկրտիչ աղան... Թիւրիմացութիւն կայ:

— Հաստատական մերժում չէր:

— Այո՛, այո՛, շատ ճիշտ է, հարցական մերժում է, «միթէ կարելի՞ է որ ամբողջ գործը վրաս առնեմ առանց որեւէ վարձքի» ըսաւ:

— Շիտակ է, պարզ հարցում մըն էր իր ըրածը:

— Այո՛, հարցում մը, որուն պատասխան չտրուեցաւ...

— Եւ ասկէ առաջ եկաւ ցաւալի միջադէպ մը, որուն պատասխանատուութիւնը մասամբ Մկրտիչ աղային կը պատկանի:

— Մկրտիչ խալֆանիս աղէկ է, բայց քիչ մը խօսելու վարժութիւն չունի:

— Ներողամիտ եղէ՛ք, Սահակ էֆ. ասանկ պզտիկ պակասութիւններու մի՛ նայիք:

— Խօսուածքը կոշտ է, բայց արհեստին մէջ վարպետ է:

Բոլոր այս խօսակցութեան միջոցին Մկրտիչ աղա ապուշ ապուշ թաղականներուն երեսին կը նայէր, առանց կարենալ բառ մը տեղաւորելու: Կը զգար որ ծուղակի մը մէջլինկած էր, ուրկէ դժուարաւ պիտի կրնար ազատիլ: Բացարձակ մերժում մը իր դէմ պիտի հանէր բոլոր գեղացիները և մասնաւորաբար թաղական խորհուրդի անդամները: Երբ որոշեց իր յաճախորդներն էին, այսու հանդերձ վերջին փորձ մը ընել ուզեց:

— Ներեցէ՛ք, ըսաւ, եթէ ըսելիք խօսքերուս մէջ տնարդար բան մը կայ...

— Ներեցինք մենք, ներեցինք, գոչեց Օհան աղան:

— Դուք ալ ներեցիք, այնպէս չէ՞ Սահակ էֆէնտի:

— Ներեալ է, ներեալ...

— Ուրեմն, յարեց Սահակ էֆ., ճարտարապետի խնդիրը լուծուած է... Թաղական Խորհուրդին իր խորին շնորհակալութիւնը կը յայտնէ ձեզ, որ հաճեցաք անձնուրաքար դպրոցին շինութեան հոգը վրանիդ առնել: Վաղուքնէ կրնաս գործի սկսիլ: Առաջին գործը պիտի ըլլայ նախ հին շէնքը փլցնել, որչափ կարելի է չուտ, որպէսզի նոր շէնքին սկսինք... Է՛հ, եթեք բարով, յաջողութիւն, Աստուած հետերնիդ ըլլայ:

— Կեցցե՛ս, Մկրտիչ խալֆա, գոչեց խանդավառութեամբ Օհան աղան, տեսա՞ք պատուական մարդը... Եկուր մէյ մը ճակատդ համբուրեմ:

Եւ երկու ձեռքով Մկրտիչ աղայի գլուխը բռնեց ու ճակատէն ուժով մը համբուրեց, երեսին պզտիկ ապտակ մը տալով:

Մկրտիչ խալֆա խոնարհութիւն մը ըրաւ և դուրս ելաւ խորհրդարանէն:

Հետեւեալ օրը վարժարանին շէնքը սկսան փլցնել:

Գ.

Սահակ էֆ. Կաշուտերեան փառքի գաղաթնակէտին հասած էր: Իր անունը ո՛չ թէ միայն Մ. գեղի սահմանափակ շրջանակին մէջ կը փառաբանուէր, այլ Պոլսոյ բոլոր թաղերուն մէջ:

Թերթերը, որոնք գրաքննութեան մշտահալած ուրուականէն սարսափահար, ի՛նչ գրելիքնին չէին գիտեր, սովալլուկ գահավիժումով մը նկատուած էին Սահակ էֆէնտի բարերարութեան անմեղուկ պնակին վրայ: Բարեմիտ ընթերցողներուն հրամցուելիք անվնաս ու մարտդական կերակուր մըն էր ան, զոր կարելի էր յարդարել զանազան կերպով ու տարբեր տարբեր թացաններով: Ազգային լուր, խմբագրական, իմաստասիրական յօդուած, կենսագրական նօթեր, Մ. գեղի օգին վրայ տեսութիւններ, արձակ բանաստեղծութիւն, ռոտանաւոր, ֆանթէզի, բաց նամակ, վերջապէս անով ամէն բան շինեցին մեր լրագրական խոհարարները: Բժիշկ-դրագէտը՝ «Առողջապահութիւնը մեր վարժարաններուն մէջ» մը հրամցուց. փաստաբան-գրագէտը՝ «Դպրոցական օրէնսգիրութիւն» մը քնեց. բանասէրը՝ դպրոց, վարժարան, դպրատուն և ծաղկոց բառերուն ստուգաբանութիւնը ըրաւ, ճարտարագէտը գրեց իր «Ինչպէս պէտք է կառուցանել մեր դպրոցները»:

Սահակ էֆէնտին երջանիկ էր, անկեղծօրէն, ամբողջօրէն երջանիկ, նախ՝ իրեն ուղղուած գրաւոր և բերանացի զրուատիքներուն համար, երկրորդ՝ այն ներքին գոհունակութեամբ, որ բարիք մը գործած ըլլալու գիտակցութիւն:

Տը կու տայ մարդուս Որովհետեւ, հոս տեղն է մեր հերոսին հոգեբանութիւնը բացատրելու, Սահակ էֆէնտի խորամանկ մը չէր որ կ'ուզէր վարպետութեամբ բարերար ձեւանալ, այլ իրապէս բարիքը սիրող և դայն կատարել փափաքող մը: Միայն թէ իր շուկացիի, գործնական մարդու խառնուածքը դինքը ինքնաբոլի կերպով ու անգիտակցաբար կը մղէր բարերարութեան մէջն ալ գործածելու առեւտուրի հնարքները: Ինչպէս իբր վաճառական խաբէբայութեամբ շահ մը ըրած ասեն ոեւէ խղճահարութիւն չէր ըզգար, այլ՝ ընդհակառակը՝ պարկեշտօրէն իր գործը տեսած ըլլալու անխռով գոհունակութիւնը ունէր:

Սահակ էֆէնտի նոյնպէս՝ իբր բարերար՝ շուկացիի հնարքները գործածելով, չէր նկատեր թէ պատուաւորութեան դէմ մեղանշած կ'ըլլայ: Այն բազմաթիւ «գործի մարդերէն» էր, որոնք իրենց քովի սրբուած ու անգործածելի դրամները ամենայն բարեմտութեամբ եկեղեցիին գանձանակը կը ձգեն կամ աղքատներուն իբրեւ ողորմութիւն կու տան:

Հոգեբանական այս վիճակին չնորհիւ, ինչպէս ըսինք, կատարելապէս երջանիկ էր Սահակ էֆէնտի և դէմքին վերայ ներքին ուրախութեան արտաբերած ճառագայթումովն էր որ յաջորդ շաբաթ եկաւ բազմիւ թաղ. Խորհուրդի արեւնապետի աթոռին վրայ:

Հինգ վեց օրէ ի վեր դպրոցին չէնքը փլցնել սկսած էին և աշխատութիւնները առաջ կը տարուէին մեծ եռանդով:

Մկրտիչ խալֆա եկած էր խորհրդարան, յուսահատ համակերպողի ողբալի դէմքովը:

— Է՛յ, ի՞նչպէս են գործերը, առաջ կ'երթա՞ն կոր, հարցուց Սահակ էֆէնտի:

— Այո՛, պատասխանեց խալֆան, ինը գործաւոր կը բանեցնեմ կոր, կը յուսամ որ քսան օրէն չէնքը վար կ'առնուի:

— Նոր չէնքը քանի՞ ամիսէն կրնայ լիննալ:

— Առնուազն հինգ ամիս պէտք է:

— Լաւ ուրեմն, շարունակեց Սահակ էֆէնտի, հինգ ամիս է որ արդէն վարժարանը գոց է, պաշտօնեաները ճամբուած, մէկ ամիս ալ չէնքը վար առնելը պիտի տեւէ, եղաւ վեց, հինգ ամիս ալ նոր չէնքին համար, ուրեմն տասնըմէկ ամիս վարժարան չունինք...

— Ի՞նչ վնաս ունի, Սահակ էֆէնտի, մէջ նետուեցաւ Օհան աղա, բաւ է որ հին ու խարխուլ չէնքի մը տեղ, ձեր չնորհիւ փառաւոր վարժարան մը պիտի ունենայ գեղերնիս, թո՛ղ տղաքը այս տարի քիչ մը հանգիստ ընեն:

— Ես ուրիշ բան մը պիտի ըսեմ, Օհան աղա, խօսքս տղաքներուն համար չէ, պատասխանեց Սահակ էֆէնտի:

Յետոյ գանձապետին դառնալով:

— Ի՞նչ է սա դպրոցին ամսական պիւտճէն, հարցուց գանձապետին:

Գանձապետը տետրակ մը նայել քննելէ ետքը, պատասխանեց.

— Երեսուն երկու ոսկի, որուն տասներկու ոսկին ամսականներէն կը գոյանայ, իսկ մնացած քսան ոսկին թաղին սնտուկէն կը վճարուի:

— Ճիշտ ատիկա գիտնալ կ'ուզէի կոր, շարունակեց ազգային բարերարը: Ուրեմն թաղին սնտուկը տասնըմէկ ամսուան միջոցին 220 ոսկի պարտական է դպրոցին, քանի որ ամսական 20 ոսկին դպրոցին յատկացուցած է և անոր իրաւունքն է: Հիմա քանի որ դպրոցը գոց է և պաշտօնեաները ճամբուած, օրինաւոր է որ 220 ոսկին աւելցնենք դպրոցին շինութեան համար իմ տալիք դրամիս վրայ: ասով թէ թաղին սնտուկը բան մը կորսնցուցած չըլլար, այդ դրամը կրկին իր նպատակին ծառայած կ'ըլլայ: Բա՛նաւոր չէ՞ տյս առաջարկութիւնս:

Սահակ էֆէնտի գրպանէն սիկառի տուփ մը հանեց, հատ մը ինք առաւ և մէյ մէկ հատ հրամցուց իր պաշտօնակիցներուն:

Պահ մը լռութիւն տիրեց. ոչ ոք կ'ուզէր առաջին անգամ կարծիք յայտնել:

— Ըսէ՛ք, պնդեց բարերարը, այս ըսածս այնքան պարզ ու բանական բան մըն է, որ մտածելու պէտք չկայ: Արդէն առաջարկ մը չէ որ կ'ընեմ, այլ պահանջք մը: Դպրոցը 220 ոսկի ունի թաղին սնտուկը, ես իմ վրաս առած եմ դպրոցին բոլոր հողը, հետեւաբար այդ դրամին գործածութեան կերպը որոշել իմ իրաւունքս է... Կամ, աւելի ճիշտը, իմ պարտականութիւնս է:

Եւ խօսքը ուղղելով Օհան աղային, որ քովը նստած էր.

— Հէ՞, ի՞նչ ըսիր ասոր, ըսաւ:

— Դուք ինչպէս որ յարմար կը տեսնէք այնպէս թող ըլլայ, կմկմաց Օհան աղա խուսափողական ձեւով մը:

Կրկին լռութիւն: Մկրտիչ խալֆա օգուտ քաղելով այս միջնարարէն, ոտքի ելաւ ու աղաչաւոր կերպով թուղթ մը ներկայացուց:

— Եթէ կարելի է, Սահակ էֆէնտի, սա մեր հաշիւը տեսնէիք, բանաւորները առտուընէ ի վեր դուրսը կը սպասեն կօր...:

Բարերարը թուղթը քննեց, բանաւորներուն օրականը քիչ մը շատ գտաւ, զանազան ծախքերու մասին մանրակրկիտ բացատրութիւններ պահանջեց, Մկրտիչ խալֆայի ուղղամտութեան վրայ կասկածելով ու կատակով խառն ակնարկութիւններ ըրաւ ու հաշիւը գանձապետին երկնցնելով.

— Երկու հարիւր տասը դրուշ է, վճարէ ու դպրոցին հաշիւին անցո՛ւր, հրամայեց:

Գանձապետը ոտքի ելաւ վարանոտ, ուղեց զխողովութիւն մը ընել և պաշտօնակիցներուն նայեցաւ, անոնցմէ քաջալերական ակնարկ մը ընդունելու յօյսով, բայց ի զո՛ւր: Եւ գլխիկոր դնաց արկղը բացաւ ու վճարեց դրամը:

Այս գործողութիւնը վաւերացումն էր Սահակ էֆէն-

տիի առաջարկին. հետեւաբար ա՛լ փակուած համարուեցաւ խնդիրը և խօսակցութիւնը դարձաւ թաղային ուրիշ ընթացիկ գործերու վրայ:

Կէսօրին մօտ ատենապետը ոտքի ելաւ և իր բոլոր պաշտօնակիցները ճաշի հրաւիրեց: Այս հրաւերը բոլորովին ցրուեց այն տեսակ մը ճնշող նեղութիւնը, որ թաղական Խորհուրդի անդամներուն վրայ կը սաւառնէր, բարերարին յեղակարծ առաջարկէն ի վեր, և անգամ մըն ալ հաստատեց թէ՛ լաւագոյն բարերարը այն է, որուն տունը կը ճաշեն:

Ամիս մը ետքը կատարուեցաւ նոր դպրոցի հիմնարկէքը: Անմոռանալի փառաւոր օր մը Սահակ էֆէնտիի համար: Առտուն Սրբազան Պատրիարքը պատարագեց և հոգեհանգիստ կատարեց ամբողջ կաշուաւորեալ գերդաստանի ննջեցեալներուն համար: Քարոզին մէջ յիշեց Սահակ էֆէնտիի համեստ սկզբնաւորութիւնը կեանքի ասպարէզին մէջ, ըսաւ թէ ինչպէ՛ս իր առեւտրական հանճարովը ու պարկեշտութեանը և ուղղամտութեանը շնորհիւ կրցած էր բարձր ու նախանձելի դիրքի մը հասնիլ: Գործի մարդէն յետոյ խօսեցաւ բարերարին վրայ, բաղաւտեց զայն եսասէր հարուստներուն հետ, որոնք դրամին կը զօնեն իրենց ազգն ու եկեղեցին, մինչդեռ Սահակ էֆ. իր զրամը կը զօնէ ազգին ու եկեղեցիին համար: Վերջապէս աւելցուց թէ Սահակ էֆէնտիի բարիքները այնքան մեծ են, որ չեն կրնար իրենց վարձատրութիւնը գտնել այս աշխարհի մէջ և թէ ամբողջ յաւիտենականութեան մը երանութիւնը կշռայ փոխարինել զանոնք:

Եկեղեցական արարողութենէն յետոյ, ժողովուրդը թափօրով ուղղուեցաւ դպրոցի շինութեան տեղը, ուր կրկին աղօթքներ ու մաղթանքներ եղան: Յետոյ չորս ոչխար, չորս Սահակ էֆէնտիի բարեկամներէն մին նուիրած էր այս առթիւ, մորթուեցան մատաղի համար:

Օհան աղա Ս. Պատրիարքին ներկայացուց Մկրտիչ խալֆան, ազգասէր ու եկեղեցասէր ճարտարապետը, որ «ու-

դած էր դպրոցի շինութեան հոգը անձնուիրաբար վրան առնել, առանց նիւթական ամենափոքր վարձատրութեան մը»։ Պատրիարքը օրհնեց այդ «առաքինի ու պարկեշտ» աշխատաւորը և կարողութիւն մաղթեց իրեն։

Մկրտիչ խալիֆա, հաւատացեալ մարդ, մոռցաւ իր դառնութիւնները, ֆէսը հանեց և երկիւղածօրէն Պատրիարքին ձեռքը համբուրեց, գոհանալով իրեն բաժին ինկած գոնէ այդ հոգեկան վարձատրութենէն։

Յորեկը, Սահակ էֆէնտի տան մէջ երեսուն հոգիի սեղան մը տրուեցաւ, նախագահութեամբ Պատրիարքին։ Բաժակաճառեր արտասանուեցան կաշուտերեան ընտանիքին բոլոր ներկայ ու բացակայ անդամներուն կենաց։ Չմոռցուեցաւ նոյնիսկ փոքրիկ Վահանիկը, որ իր անբաժանելի զանձանակովը եկաւ Պատրիարքին ձեռքը համբուրելու։

Ինչ որ անուշադիր անցաւ այդ ամէն խորխոճանութեանց մէջ, սա էր թէ հիմնարկէքը կեղծ հիմնարկէք մըն էր։ Սահակ էֆ. դպրոցին չէնքը վար առնուելէն ետքը, հիմունքը քննել տուած էր Մկրտիչ խալիֆային, հասկնալու համար որ կարելի չէ՞ր անոնց վրայ բարձրացնել նոր չէնքը։ Գործը եթէ բռնավաստակ մը չըլլար, ճարտարապետը անշուշտ, իր շահուն համար, պիտի յայտարարէր որ «ի հիմանց» պէտք էր կատարել վերաշինութիւնը, բայց ժամ առաջ օձիքը ազատելու համար աշխատութենէ մը, որ պարզապէս բեռ մըն էր իրեն համար, շատ հաստատ գտաւ հիմները և լաւագոյն համարեց անոնցմէ օգտուիլ։ Սահակ էֆ. կրկնել չտուաւ ճարտարապետին գնահատումը և անմիջապէս որոշեց որ հին հիմներուն համեմատ դռուի չէնքին յատակադիրը։

Ահա այսպէս, հիմնարկէքը պարզապէս նախկին հիմներուն վերահաստատութիւնն էր իրենց պաշտօնին մէջ։ Ասիկա առ նուազն վաթսուն սկիի խնայողութիւն մը կը ներկայացնէր գործի մարդ բարերարին համար։

Գանի մը շաբաթ ետքը, լաստակերտը արդէն աւարտած էր ու չէնքը արագ արագ կը բարձրանար և սակայն

դպրոցին սահմանուած դրամը կը սկսէր հատնիլ և Սահակ էֆ. ստիպուած էր թաղական խորհրդի սնտուկին փոխ դրամ տալ, որպէսզի գանձապետը կարենայ շաբաթական ծախքերը վճարել Մկրտիչ խալիֆային։

Բարերարը օրն ի բուն գլուխը կը ճաթեցնէր հնարք մը գտնելու համար. վերջապէս գտաւ։ Անդրանիկ աղջիկը՝ Զարուհի՝ ձեռագործ գորգ մը բանած էր. զայն վիճակահանութեան դրաւ։

— Աղջիկս անպատճառ ուղեց որ ինքն ալ բաժին մը ունենայ վարժարանի շինութեան մէջ, կը բացատրէր իր շուկայի բարեկամներուն, մէկ ոսկինոց տոմսակներ ներկայացնելով. շատ համոզեցի որ վազ անցնի այդ գաղափարէն, բայց օգուտ չըբաւ. անուշ խօսեցայ՝ չեղաւ, խիստ խօսեցայ՝ չեղաւ, վերջապէս տեսայ որ սիրտը պիտի կոտրի, աղուոր ձեռագործ մը բաներ էր, ա՛ռ վիճակահանութեան դիր, ըսաւ։ Աղբար, ի՞նչ պիտի ընես, չօճուխ են, խօսք չեն հասկնար. ասկէ զատ, մտածեցի որ ուղածը գէշ բան մը չէ, ինք ալ բարիք ընել կ'ուզէ կոր... Ինչ որ է, ա՛ռ սա տոմսակէն մէկ քանի հատ Զարուհին խաթերը համար, ես ալ ժամ առաջ սա պէլայէն ազատիմ... գործս ձգեի եմ տոմսակ կը ծախեմ կոր, թէք աղջկանս սիրտը չկոտրելու համար։ Ըսի իրեն որ 100-120 ոսկին ես գրպանէս տամ ու բոլոր տոմսակները ես առնեմ լմնայ. ոտք կոխեց, չէ՛ ըսաւ, «այն ատեն նորէն դրամը դուն տուած կ'ըլլաս ու ես բան մը ըրած չեմ ըլլար» կ'ըսէ կոր... Թօհաֆ աղջիկ մըն է մեր Զարուհի», միտքը բան մը դրա՞ւ մի, անպատճառ կատարուելու է, կամքի տէր է... Ինծի պէս։

Բարեկամները ստիպուեցան տեղի տալ Զարուհիի կամքին առջև։ Սակայն Զարուհիի կամքէն յետոյ Վահանիկի կամքը մէջտեղ ելաւ. Վահանիկ, ըստ Սահակ էֆէնտիի մեկնութեան, արժանապատուութեան վերաւորանք մը զգաց տեսնելով որ քոյրը մասնակից կ'ըլլայ վարժարանի շինութեան և ինք անմասն կը մնայ անկէ, Վահանիկի սրտմտութիւնը հետզհետէ բորբոքեցաւ. ինքն ալ կամքի տէր էր իր

հօրը պէս: Հայրը տեսնելով որ անկարելի էր աղուէն խօսք հասկցնել, որոշեց գանձանակը բանալ և հաւաքուած գումարը, իբր Վահանիկի բաժինը, ծախսել վարժարանին: Ասով՝ Վահանիկի վերաւորեալ արժանապատուութիւնը հատուցում մը ստացած պիտի ըլլար և տան մէջ վրդովեալ խաղաղութիւնը պիտի վերանաստատուէր:

Մկրտիչ խալֆայի կանխատեսութեան համեմատ, վարժարանի շինութիւնը հինգ ամիսէն աւարտեցաւ: Ներկը, պատուհաններն ու դուռները կը մնային. բարեբախտաբար հայ արհեստաւորներ չէին պակսեր Մ. գեղին մէջ. ներկարար, առաղձագործ, երկաթագործ, եւայլն: Կիրակի օր մը Սահակ էֆ. հրաւիրեց զանոնք խորհրդարան, իրենց պարտականութեան կոչում ըրաւ. ըսաւ թէ՝ վարժարանը իրենց համար շինուած է, թէ իրենց զաւակները պիտի կրթուէին հոն:

— Այս դպրոցը ես շինեցի, այո՛, գոչեց, բայց ես ինծի պիտի չպահնմ, այլ ձեզի պիտի նուիրեմ, ձեր ստացուածքը պիտի ըլլայ, դո՛ւք պիտի ըլլաք անոր տէրը, հետեւաբար իբրեւ տանտէր պէտք է հիմակուընէ հոգ տանիք անոր, դուք ալ քիչ մը գոհողութիւն ըրէք... Մեծ բան մը չեմ պահանջեր, բայց գոնէ պատերուն ներկը, գոնեան ու պատուհանները պէտք է դուք լմնցնէք:

Ազգին տունն է այս, միթէ կը վայլէ՞ որ դրամ ուզէք, չէ՞ մի որ ձեր աղաքը հոն ձրիաբար կը կրթուին...

Ու պարկեշտ աշխատաւորները չհամարձակեցան դիմողութիւն մը ընել, իրաւացի գտան իրենց գեղի բարերարին ըսածները և գլխի հաւանող շարժումներով ստորագծեցին իր ըսածները:

— Ես կը սպասէի որ, շարունակեց բարերարը, դուք առանց հրաւերի, ինքնին պիտի գաք ձեր պարտականութիւնը կատարելու:

Այս խօսքերը վերջին հարուածը տուին խեղճերուն, ամօթահար ներում խնդրեցին պակասութեան մէջ գտնուած

ըլլալնուն համար և խոստացան իրենց մեղքը քաւել անմիջապէս:

Ու ամիս մը ետքը վարժարանը աւարտած էր իր ամէն մանրամասնութիւններովը:

Երբ Սահակ էֆ. հաշիւները նայեցաւ տեսնելու համար թէ վարժարանի շինութեան համար ինք անձնական դրամէն ի՞նչ ծախսած էր, գոհունակութեան ժպիտով մը հաստատեց թէ՛ երեսուն օսկին չէր անցած:

Բարերարը տեղի չէր տուած վաճառականին առջև:

Նոր վարժարանին բացման հանդէսը իր շքեղութեամբ մոռցուց հիմնարկէքը: Սահակ էֆէնտի, այս անգամ, պաշտօնապէս իշխանութեան ներկայացուցիչներուն բերնով «Ազգային Բարերար» հռչակուեցաւ: Ամէն անգամ որ իր անունը կ'արտասանուէր, ծափահարութիւնները կ'որոտային: Ու բարի մարդը յուզուած այդ համակրական ցոյցերէն՝ կու լար:

Սահակ էֆէնտի տակաւին քանի մը տարի ապրեցաւ, հանդարտօրէն վայելեց իր բարերարութեանց արդիւնքը, երախտագիտութեան մթնոլորտի մը մէջ:

Եւ շարունակեց իր բարիքները:

Վահանիկ նոր գանձանակ մը առաւ, որուն մէջ հաւաքուած դրամով դպրոցի երեք աղքատ աղոց հազուստ կը շինուէր Զատիկէ Զատիկ:

Անօթիա աղջիկներու համար, մեր բարերարը երբեք չվարանեցաւ իր բարեկամներուն դիմում ընելու: Ուշիմ պատանիները միշտ իր քով գտան երազուած բարերարը, զիրենք Եւրոպա զրկելու խոստացող:

Չքաւորները Սահակ էֆէնտին միշտ պատրաստ գտան զիրենք աղքատախնամին յանձնարարելու:

Կնճոռ դժուարութեանց, դատական խնդիրներու կամ ամուսնական վէճերու տակ ճնշուողները ազատ մուտք ու

նեցան իր մօտ և Սահակ Էփէնտի չէր յոգներ իր փորձառու
մարդու խրատները անոնց տալէ։

Ու օր մըն ալ, աւա՛ղ, մեռաւ Սահակ Էփէնտի կաշու-
տերեան։

Հիմա կը հանգչի հո՛ն, իր կառուցած վարժարանին
բակը։

Զինքը ծածկող մարմարը անջինջ տառերով կը պատմէ
իւր մեծագործութիւնները և աշակերտները տարին անգամ
մը կ'երթան աղօթել իրենց բարերարին դամբարանին վը-
րայ։

Հանգիստ իր ոսկորներուն։

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0224668

“ՄԱՍԻՍ. ԳՐԱՏԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

		Լէվ
1. Ասուր-Նազիր-Աբալ	Կ. ՄԵՀԵԱՆ	10
2. Մեծապատիւ Մուրացկաններ	Յ. ՊԱՐՈՆՆԵԱՆ	30
3. “Մասիս” Ճարեգիրք Ա. Տարի	Ա. ՍԵՒԱՆ	100
4. Թանկագին Համբոյր (<i>Կտկերք. 1 արար</i>)		10
5. Գիրուկ Մարդուն Հանոյքներ	ՌԻ. ՃՕՆՍԸՆ	15
6. Հռոմի Պապին Զաւակներ,	Մ. ԶԷՎԱՔՕ	150
7. Գուշակը (երգիծավէպ)	ՍԹ. ԲՈՍԹՈՎ	20
8. “Մասիս” Տարեգիրք Բ. Տարի	Ա. ՍԵՒԱՆ	100
9. Հրաւիրեալ Պալատ	Մ. ԶԷՎԱՔՕ	150
10. Խելագար Հայուհին	ՏՈՔԹ. ՃԵԼԱԼԵԱՆ	65
11. Մուսա Լեւոն 40 Օրեր Ա. Բ. Հատոր ՖՐ. ՎԵՐՖԵԼ		400
12. Ռակասքէնի Ասպէս	Մ. ԶԷՎԱՔՕ	150
13. Հին Հայ Բանաստեղծութիւնը	Գ. ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻ	30
14. Հայ Նղեռը	Մ. ՆԵՏԻՄ	20
15. Թարգան	ԷՏԿԱՐ ՌԱՅՍ ՊՈՐՈՈՒ	50
16. Յոյն Լրտես. Գործունեութիւնը	ՊՈԼԱՅ ՄԷԶ	20
17. Վիթոֆ	ԱՐԹԻՒՐ ՊԵՐՆԷՏ	100
18. Վարդան Մամիկոնեան	ՕՆ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ	20
19. Սիրոյ մը վեպը	ՕՆ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ	10
20. Նահանջ	ՕՆ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ	10
21. Արամ Մանարեան	ՕՆ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ	12
22. Կարմիր Յորձանք	ՕՆ. ՄԽԻԹԱՐԵԱՆ	50
23. Պաղտատար Աղբար (<i>Կտկերք. 3 արար</i>)	Յ. ՊԱՐՈՆՆԵԱՆ	35
24.— Ազգային Բարեբաւ	Ե. ՕՏԵԱՆ	15

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ 5 ՖՐ. ՖՐ.